

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Dr phil. *Bengt Holbek*, Köpenhamn: De dödas julotta – en opposition 65
- Docent *Karl-Olov Arnstberg*, Stockholm: Varning för undermålig etnologisk forskning! 72
- Mag. art. *Annette Vasström*, Köpenhamn: Om bolig og identitet 79
- H. Bub: Bird Trapping & Bird Banding. Anmäld av professor *Sture Lagercrantz*, Uppsala 84
- Mats Hellspong: Korset, fanan och fotbollen. Anmäld av fil. kand *Ulf Stahre*, Göteborg 87
- Ingvar Svanberg: Kazak Refugees in Turkey. Anmäld av docent *Gösta Arvastson*, Uppsala 90
- Människor & föremål: etnologer om materiell kultur. Festskrift till Phebe Fjellström den 30 juni 1990. Red. av Alf Arvidsson m. fl. Anmäld av fil. kand *Eva Silvéen-Garnert*, Stockholm 93
- Ingalill Pegelow: Sankt Martin i svensk medeltida kult och konst. Anmäld av teol. dr *Benkt Olén*, Lund 94

KORTA BOKNOTISER

- Jan Thomaecus: Byarnas bilder 96
- En okänd själ: På jakt efter det nordiska. Red. av Svenolof Karlsson 96
- Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt? Red. av Anders Linde-Laursen och Jan Olof Nilsson 96

RIG · ÅRGÅNG 75 · HÄFTE 3
1992

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Docent *Elisabet Hidemark*
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*
Docent *Mats Hellspong*, Rigs redaktör
Docent *Elisabet Hidemark*
Intendent *Hans Medelius*
Ansvarig utgivare: Docent Elisabet Hidemark

Redaktionens adress: Docent Mats Hellspong, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Box 27820, 115 93 Stockholm

Års- och prenumerationsavgift 100:—
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1992

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

De dödas julotta – en opposition

Av Bengt Holbek

Kerstin Louise Johansson: De dödas julotta. En sägenundersökning. Diss. English summary. Folkekultur. Bergen 1991. 236 s., ill.

Vi befinner os i dag i den situation, at en svensk doktorand ved forsvaret af sin afhandling møder en norsk og en dansk opponenter. Lad mig tage dette som et symbolsk udtryk ikke blot for denne afhandlings nordiske karakter, men også for det nordiske samarbejde på folkloristikens og etnologiens områder, som har eksisteret i langt over hundrede år. Inden for disse områder er der etableret en solid tradition for, at man ikke betragter kulturfænomener i en snæver national kontekst, men regelmæssigt sørger for at kigge indenfor hos naboerne. En slags lokal internationalisme, kan man nok kalde det. Det er naturligvis forbundet med et vist besvær at skulle skaffe materiale fram fra de mange nordiske arkiver, som indeholder optegnelser om folkløse, og når man går så langt, som vi ser i denne afhandling, og inddrager materiale også fra Atlanterhavsøerne og fra Finland, som skal oversættes, så er dette i sig selv en ganske stor arbejdsindsats. Allerede for dette arbejde må vi berømme Kerstin Johanssons afhandling. Det er efterhånden muligt at stille en hel række afhandlinger om nordiske folkesagn og nordisk folketro ved siden af hinanden, og den nye afhandling følger sig smukt ind i rækken. Jeg tror ikke man kan finde en tilsvarende forskningstradition noget andet sted i verden. Vi besidder en rigdom i det nordiske samarbejde, som næsten ikke kan overvurderes.

Författaren var første opponenter vid Kerstin Johanssons disputation vid universitetet i Bergen den 4 oktober 1991. Detta är hans opposition något förkortad. Formen med direkt tilltal har behållits här men de direkta frågorna till respondenten har utelämnats eftersom hennes svar naturligt nog saknas.

Et sammendrag af afhandlingens teser, metoder og resultater behøver jeg vist ikke at give, selv om det traditionelt hører til førsteopponentens forpligtelser. Afhandlingen har allerede været tilgængelig et stykke tid, og der foreligger resuméer både på norsk og på engelsk, efter hvad jeg forstår, så jeg må antage, at tilhørerne i store træk er bekendt med det vi skal diskutere.

Før i tiden har man, i hvert fald i Danmark, ikke så sjældent brugt nogen tid under handlingen til at diskutere selve bogen som tryksag, som et stykke håndværk. Det var i de tider, hvor bøger blev sat i hånden, og bogtrykkerne satte en ære i at præstere et smukt og mindeværdigt stykke arbejde i forbindelse med en så betydningsfuld begivenhed som et forsvar for doktorgraden, men "de forrige Tider ere forsvundne", som digteren siger. Vi er rykket ind i computerens tidsalder, hvad den foreliggende afhandling jo også på anden vis bærer vidnesbyrd om, bogfremstillingen er blevet mekaniseret og billiggjort, og det skal vi nok være glade for, for ellers havde det i dag kun været velstående mennesker, som kunne have tilladt sig at købe en bog i ny og næ; men fremskridtet har sin pris. Typografien i denne bog er jo ikke nogen større æstetisk oplevelse, og illustrationerne er desværre temmelig ringe. Det kan vi ikke klandre forfatteren for, selve ønsket om at bringe disse illustrationer er prisværdigt nok, men der er et stort behov for yderligere tekniske fremskridt på det område.

Nå, vi skal ikke opholde os længere ved udenværkerne, men gå til selve afhandlingen. Som Kerstin selv skriver, er arbejdet med den påbegyndt på et tidspunkt, hvor forskningen endnu til en vis grad stod på den historisk-geografiske metodes usikre grund. Der er gået en årrække, og i den tid har folkloristikken afgørende skiftet profil. Hvis det i det hele taget er berettiget at tale om paradigmeskift i vores disciplin, så gælder det netop den periode, hvor denne afhandling tog form. Det vil i dag næppe være

muligt at finde en folklorist nogetsteds i verden, som i fuldt alvor ville kaste sig ud i en monografisk undersøgelse med henblik på at fastslå en vise-, eventyr- eller sagntypes oprindelsessted og -tid. Desværre er den altovervejende del af det optegnede materiale, som befinder sig i vore arkiver og kildeudgaver, beregnet til just den art undersøgelser. Det betyder, at den som i dag vil arbejde med det gamle stof, ikke alene må gå på tværs af optegningernes hensigter, men også må foretage alle mulige metodiske kunstgreb for at aflokke materialet oplysninger, som det ikke er beregnet til at give. Jeg har selv arbejdet med en tilsvarende problemstilling indenfor eventyrtraditionen, så jeg forstår meget godt de vanskeligheder Kerstin har måttet arbejde på at overvinde.

Når man ser på afhandlingens definition af "syfte och metod" s. 5, bemærker man da også, at spørgsmål om historie og oprindelse er faldet ud. Hist og her i afhandlingen finder man små sidebemærkninger, som tilsammen måske kunne bidrage lidt til en kortlægning af denne sagntypes historie, men det er helt afgjort underordnede spørgsmål i moderne folkloristik og i den aktuelle sammenhang. I stedet vælger forfatteren at koncentrere sig om traditionens geografi og om en analyse af dens enkelte elementer og deres kombinationsmuligheder. Alle der har arbejdet med folkelig overlevering véd at variabilitet, variantdannelse, er et af dens mest karakteristiske og samtidig mest frustrerende træk. Alle- rede når man sidder med en snes optegnelser af en bestemt type er det vanskeligt at holde rede på alle variationerne, især når man har med lange, komplicerede tekster at gøre, og Kerstins grundmateriale omfatter, så vidt jeg kan se, men det er lidt svært at få overblik over, mere end 1 800 tekster. Så mange optegnelser kan man næsten ikke holde rede på uden mekaniske hjælpemidler. Ældre tiders folkloristiske monografier, som også kunne omfatte ganske mange optegnelser, klarede sig ved kun at studere et begrænset antal træk, og de kunne sjældent gøre ret meget ud af at studere kombinationer af træk. Det hjalp lidt, da vi i 1960'erne begyndte at arbejde med hulkort, men det store fremskridt kom først med indførelsen af computeren, eller datoren som svenskerne siger. Med moderne elektronisk datateknik er det for første gang muligt at kortlægge et omfattende traditionsmateriale helt ud i de mindste detaljer, som Kerstin

demonstrerer med denne afhandling. Så vidt jeg véd er det første gang metoden er blevet afprøvet på traditionsstof af denne art, og alene af den grund kommer *De dödas julotta* til at danne skole. Den anden ting vi skal berømme ved denne afhandling, ud over den store energi der er lagt i at tilvejebringe det omfattende materiale, er altså at den introducerer og afprøver en ny forskningsteknik, som uden tvivl vil blive dominerende i fremtiden. Det nærmeste sidestykke jeg kan komme i tanker om er Lisbet Torps *Chain and Round Dance Patterns*, en afhandling om godt 1 200 optegnelser af europæiske kæde- og ringdans, som blev forsvaret i København sidste år. Med denne teknik har vi fået et værktøj i hænde, som gør det muligt at arbejde effektivt med store datamængder. Men når disse arbejder så utvivlsomt kommer til at danne skole, så er det også vigtigt, at den tilgrundliggende teknik vurderes kritisk. Det vil vi bruge lidt tid på nu, men det er klart at vi kun kan tage hul på diskussionen, ikke afslutte den.

Nu er jeg selv ikke særlig godt indsat i den elektroniske tekniks konkrete problemer, selv om vi får en lille redegørelse her i afhandlingen s. 176–86. Men det væsentligste problem mener jeg nu nok at jeg kan få øje på. En folkloristisk optegnelse er jo i sig selv en konstruktion, et kunstigt produkt. Viser og eventyr eksisterer, eller har eksisteret, i folketroen som nogenlunde velafgrænsede enheder. De har været foredraget i en form, hvor indledning og afslutning er rimeligt klare, det findes der mange vidnesbyrd om: ved den og den lejlighed sang eller fortalte den eller den de og de viser eller eventyr. Med sagnene og folketroen ligger det anderledes. Jeg tænker f. eks. på Otto Brinkmanns *Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft* fra 1932, som ikke er nævnt i denne afhandlings litteraturliste og i det hele taget er alt for lidt kendt, eller på Linda Dégh & Andrew Vázsonyi's "Legend and Belief" fra 1971, som findes i Bengt af Klintbergs fine lille antologi *Tro, sanning, sägen* fra 1973. Sagn er noget der dukker op i samtale- løb, ofte blot som en reference, de skifter form efter samtale- karakter, og folketroens forestillinger er underliggende forudsætninger, som i mange tilfælde slet ikke får en eksplicit formulering. Navnlig Dégh & Vázsonyi's afhandling er oplysende i så henseende, men i virkeligheden kan enhver af os iagttage det samme, hvis vi kommer i snak med folk om trosforestillinger,

som stadig er levende, f. eks. om spøgelse eller om religiøse manifestationer. Man kan måske ikke gå så vidt som til at sige, at folketros- og sagntraditionen er amorf, men den er i alle fald umådeligt variabel. Det har Kerstin også selv iagttaget. Du omtaler en række steder træk, som kendetegner hhv. Ragnar Nilssons, Carl-Martin Bergstrands og G. A. Johanssons optegnelser, og antyder temmelig åbenlyst, at optegnelserne har fået den form de har, fordi disse herrer har optegnet på den måde de har. Eksempelvis nævner du s. 131, at både Bergstrands og Nilssons optegnelser forholdsvis ofte indledes med trosudsagn, sådan at de efterfølgende sagn kan opfattes som eksemplifikationer. Også en distancerende indledningsbemærkning som "de gamle sagde", omtalt i afhandlingen s. 136, er interessant. Kan man tænke sig, at folk i den traditionelle landsbygd, når der ikke var en folkemindeoptegner til stede, ville gå rundt og sige til hinanden, at "de gamle sagde" som indledning til et sagn? Det tror jeg ikke, og det tror du sikkert heller ikke. Formålet med en sådan bemærkning er uden tvivl at løse et vanskeligt problem: man vil gerne svare optegneren, som spørger om den lokale folketro, men man vil ikke tage sig latterlig ud i hans øjne ved at bekende at man selv deler denne tro. Så skyder man sig ind under "de gamle". De har autoritet og prestige, men på den anden side er de også afgået ved døden og kan ikke kontrolleres. Men dermed skaber man en form, som måske ikke er ægte tradition. — I det hele taget må jeg tilstå, at jeg er mistænksom over for en stor mængde af de såkaldte trosudsagn, for de er abstrakte og generelle og passer efter min opfattelse bedst til et akademisk tænkesæt, som det er svært at finde belæg for i en traditionel bondebefolkning. Min mistanke går altså ud på, at trosudsagnene i mange tilfælde snarere er svar på optegnerens spørgsmål end direkte udtryk for traditionens former. Det fremgår til tider af selve den sproglige form, som man f. eks. kan se af de mange citater, du giver s. 150 ff om trosforestillinger, at der er tale om boglærde folks sammenfatninger snarere end om umiddelbare optegnelser efter mundtlig overlevering. Lad mig citere et stykke fra N. Jönsson *Nu är det jul igen* (1935), som står på s. 153:

Julnatten var en spöknatt, då de underjordiske mer intensivt än vanligt drevo sitt spel. Kyrkogrimmen, glo-soen, varulvfen, draken, spöken och gastar lurade på

vandrarna. Därför slöto de sig samman två eller tre för att känna sig tryggare.

Jeg tror aldrig jeg har set en garanteret ægte traditionsoptegnelse, som i samme åndedrag omtalte så mange og så forskellige overnaturlige væsener som denne, og udtryk som "intensivt" og "drive sit spil" og flere andre er eksempler på litterær stil.

Det er ikke min hensigt at kritisere, at du bruger Jönssons optegnelser, for man må tage alt stoffet i betragtning, men når du lægger hans sammenfattende beskrivelse ind i basen sammen med andre folketrosudsagn, så bliver de forskellige, der kunne tænkes at eksistere mellem Jönsson og andre kilder af mere genuin art, usynlige. De tildeles alle samme kildeværdi og indgår i de statistiske opgørelser med samme vægt.

Det samme gælder med den ret håndfaste distinktion, du foretager mellem memorater, sekundærmemorater og sagn. S. 144 citerer du S. Almqvist for at "Det korta, generella påståendet kan tyvärr bero på att en upptecknade exempelvis låtit ett memorat få trosudsagens form fast det i själva verket rör sig om en personlig upplevelse." Måske det er sket for at lægge en vis distance til udsagnet, men så er fremtrædelsesformen jo et usikkert klassifikationsgrundlag.

Hvis man eksempelvis ser på det danske materiale, som du har benyttet, så er det ikke særlig omfangsrigt, men det domineres i udpræget grad af "fritstående sagn", som man kan se af diagrammet s. 129. Næsten det samme er tilfældet for det norske materiales vedkommende, mens det i mindre grad gælder det finske og slet ikke det svenske. Det beror jo næppe på at *traditionsformerne* i sig selv er meget forskellige i de fire nordiske lande, mens en del tyder på, at hvad vi kunne kalde *optegnertraditionen* er forskelligartet. En mand som Evald Tang Kristensen, der står for over halvdelen af det danske kildemateriale, ville formentlig aldrig have fundet på at spørge folk, hvad "man" troede i en bestemt egn eller hvad "de gamle" sagde, for sådanne formuleringer er meget sjældne i hans optegnelser. Han har ønsket at høre folk *fortælle*, og så har han naturligvis fået fortællinger. At du selv har været noget betænkelig ved dette forhold kommer til udtryk flere steder, f. eks. s. 19, hvor du drøfter Johanssons optegnelser fra Östergötland, og s. 94, hvor du i et diagram viser de specielle træk ved Ragnar Nilssons optegnelser

fra Vestsverige. Men et computerprogram har ingen kildekritisk sans, og når du én gang har givet en optegnelse en kode efter menu 1 eller 2, som de er beskrevet s. 179, så er variabilitetens forvirrende mangefold med ét slag forvandlet til nogle få, ensartede kategorier af hårde data, der kan underkastes statistiske analyser med procentberegninger, tabeller osv.

En anden side af problemet ligger i den geografiske og historiske repræsentativitet. Der er jo ikke optegnet med ensartet intensitet over hele Norden i hele perioden. At der er optegnet 700 sagn om de dödas julotta i Sverige og kun et par og tredive i Danmark og lige så få i Norge betyder jo ikke nødvendigvis at sagnet har været mere frekvent i Sverige end i de to andre lande. Der har måske været flere svenske optegnere, eller de har været mere flittige, eller de har særligt efterspurgt dette sagn, eller det har holdt sig bedre i traditionen fordi det har kunnet støttes af trykte kilder og til og med af en vise. Bengt af Klintberg har fortalt mig, at sagnet om Hobergsgubben, som jeg arbejdede noget med sidste vinter, i svensk tradition både understøttes af et skillingstryk og af en skolebogstekst, som begge er blevet optrykt gang på gang, og Jochum Stattin har tilsvarende fortalt mig, at bäckhästen er særlig frekvent i de egne af Skåne, hvor en bestemt optegner har været aktiv. Tilsammen viser iagttagelser af denne art, at grundlaget for statistiske beregninger over folkloristiske optegnelser er meget skrøbeligt.

Man må nok være realistisk og fastholde, at statistiske bearbejdelser af denne art i bedste fald kan vise nogle *tendenser*. Det tror jeg at du selv er fuldstændig klar over. Som hovedregel er du da også forsigtig med at drage konklusioner af de forskelle, som dit materiale vitterligt opviser, men du kunne måske have taget lidt mere eksplicitte forbehold af hensyn til ubefæstede sjæle, både begyndere i faget og folk uden for faget, som ellers kan forledes til at tro, at det er muligt at opnå større eksakthed i kvantitative undersøgelser af folkløse end i andre humanistiske discipliner.

Men nu til noget helt andet. Da jeg første gang læste din afhandling, betragtede jeg det som meget kritisabelt, at du havde begrænset din undersøgelse til Norden uden at give nogen begrundelse for det. Vi kender alle Bengt af Klintbergs studier over "Kvinden som mistede sin skygge" og véd, at han er berettiget til at begrænse sin

undersøgelse til de nordiske lande af den simple grund, at sagnet så at sige ikke forekommer andre steder. Tilsvarende kunne jeg med rette hævde, at sagnet om Hobergsgubben må studeres alene på nordisk basis, fordi Norden praktisk talt er det samlede udbredelseområde også i dette tilfælde — der er tale om et sagn, som formentlig skylder det trykte medie sin popularitet, og det findes kun trykt på svensk, finsk og dansk. Men sagnet om "De dödas julotta" findes jo i forskellige former udbredt over det meste af Europa, som du også selv gør opmærksom på, og her kunne man nok være berettiget til at spørge, om den nordiske overlevering har en anden karakter end den øvrige europæiske, eller om de særlige former, som vi kender her, har en udbredelse der nøjagtigt svarer til de nuværende statsgrænser.

Men din undersøgelse er jo netop ikke en historisk-geografisk studie i klassisk forstand, du afstår bevidst fra at søge efter sagnets oprindelige hjemsted eller at kortlægge dets udbredelse, og så er det en anden sag. Alligevel synes jeg at du i det mindste burde have strejft problemet i det afsnit, der hedder "Avgränsningar" s. 6 ff. I øvrigt kan man nok diskutere nogle af de påstande om sagnets historie, som du fremsætter hist og her. Du citerer f.eks. s. 32 og igen s. 171 Brynjulf Alver for den opfattelse, at sagnet i Norge må være et minde om Kristmessens, den katolske midnatsgudstjeneste, som skulle afskaffes efter Reformationen og også blev det efterhånden, men så sent, at sagnet i sin nuværende udformning næppe er ældre end 1700-tallet. Det kan måske være rigtigt nok, men vi har jo europæiske vidnesbyrd, som rækker meget længere tilbage, blot ikke med specifik tilknytning til julenat. Og s. 91 hævder du, at motivet med det efterladte klædningsstykke er tilkommet forholdsvist sent i dette sagn. Dertil må siges, at du på samme side anfører et belæg på dette motiv fra 1516, fra Hof i Tyskland ganske vist, men immerhen langt ældre end vore folkelige optegnelser. I virkeligheden mener jeg, at det eneste man kan fastslå med sikkerhed om sagnet er, at det må være yngre end kristendommens indførelse, for det forudsætter en kristen begrebsverden og eksistensen af kristne kirker — og selv det kan man diskutere, hvad jeg skal vende tilbage til om lidt. I sin disputats *Cupid and Psyche* nævner Jan-Öjvind Swahn et eventyr, hvori der forekommer en sværd, og en forsker, som mener at even-

tyret i hvert fald ikke kan være ældre end det metal, der skal bruges til at lave sværd af; hvortil Swahn tørt bemærker, at før der var metal, var der knive af sten, og der var ingen vanskelighed med at opdatere eventyret i takt med den tekniske udvikling. Tilsvarende er det svært at sætte en grænse bagud i tiden for dette sagn, for den kristne udformning, som vi kender nu, kan meget vel være en opdatering af en sagntradition og en forestillingskreds, som er ældre end kristendommen. Hvis der er noget der har undergravet den historisk-geografiske skoles teoretiske forudsætninger, så er det den moderne feltforsknings talløse gange bekræftede iagttagelse, at folk til stadighed laver om på det overleverede efter hvad de har brug for. Før antog man jo, at traditionen kunne være stabil helt ud i de mindste detaljer gennem meget lange tidsrum.

Det historiske aspekt vil vi altså lægge til side og i stedet se nærmere på dit studium af motivgrupper. Her mener jeg du når nogle af dine mest interessante resultater, og det netop takket være den elektroniske datateknik, som jeg ellers ikke er udelt begejstret for. Teknikken i det er, som du forklarer s. 107, at du sammenstiller forskellige motivgrupper og motivelementer og derved får forskellige kombinationsmønstre frem. Mulighederne er i princippet utallige, men du har valgt fremfor alt at se på hvad du kalder "sägenkön" i forhold til en række enkeltmotiver og i forhold til "berättarkön". Egentlig kan jeg ikke lide betegnelsen "sägenkön", for et sagn kan i sig selv ikke have noget køn, men jeg er nok ikke den rette til at kritisere, for jeg lavede i min egen disputats en meget lignende undersøgelse, hvor jeg brugte betegnelserne "masculine" og "feminine". På engelsk kan man skelne mellem "gender", som er grammatisk køn, og "sex", som er naturligt køn, og jeg brugte "masculine" og "feminine" i grammatisk betydning ud fra den betragtning, at fortælle-mønstre kunne have grammatisk køn på samme måde som substantiver i en række sprog. Nå, vi kan håbe at en senere generation finder på en bedre terminologi, og så foreløbig affinde os med ordet "sägenkön". Det vigtige er problemstillingen, ikke de ord vi bruger til at beskrive den.

For at forstå betydningen og rækkevidden af de iagttagelser over "sägenkön", som du lægger frem, skal man vide – og den gør folklorister og etnologer, men ikke ret mange andre – at vi i 200 år, faktisk lige siden Herder, har slæbt på en

tung byrde i form af det romantiske begreb "folk". Det var Herder, der skabte ordet *Volkslied*, og *Volkssage*, og *Volks Glaube*, og et par stykker til, og i romantikkens glansperiode blev der skabt en hel serie af andre ord med samme forled, ikke blot på tysk, men også på engelsk og på de skandinaviske sprog. Selve kernebegrebet *folklore* stammer fra samme periodes sidste del. Den bagvedliggende forestilling er, at folket udgør en kulturelt ensartet masse. Det kan man med nogen ret hævde så længe man taler om *folkesprog*, for alle medlemmer af et fællesskab må beherske samme sprog for at kunne eksistere i fællesskabet, og det var da også sproget, der var udgangspunktet for Herders filosofiske betragtninger, men selv den kulturelt mest ensartede befolkning består alligevel af forskellige individer og grupper, som kun i et vist omfang har fælles kultur. Moderne forskning har vist, at det f. eks. kun er et lille mindretal der nogensinde har fortalt folkeeventyr, eller sunget folkeviser, eller spillet folkemusik. Langt fra alle har nogensinde båret folkedragter osv. Kulturen er ikke den samme i forskellige erhvervsgrupper, i forskellige sociale grupper, og de to køn har heller ikke i enhver henseende samme kultur. Det vil sige, at samlebegrebet "folk" i nogen grad er en illusion – men det er først den seneste generation af folklorister der for alvor er begyndt at gøre op med illusionen.

En ting som blev tydelig for mig under mit arbejde med eventyrene, som fandt sted i den tid hvor den marxistiske bølge kulminerede på vore universiteter, var at den gamle danske folkekultur rummede skarpe sociale modsætninger. Det gængse harmoniserende billede af en enhedskultur kunne ikke holde. Den bevægelse for kvindefrigørelse, som også kom til udtryk i 1970- og 1980-årene, fik mig til derudover at rette opmærksomheden mod forskellighederne i mænds og kvinders eventyrfortælling. Det mærkeligste var egentlig, at ingen – bortset fra spredte bemærkninger hos enkelte forfattere – havde stillet de spørgsmål før, for forskellene var tydelige nok, når man blot ville se dem.

For sagntraditionens vedkommende er forholdene omtrent de samme. Jeg er egentlig ikke bekendt med mere end én undersøgelse, der for alvor har sat fokus på forskellene mellem mænds og kvinders sagnfortælling, og det er Bengt af Klintbergs studie, som han gav et lille sammendrag af i *Fabula* for 7–8 år siden.

Det er ikke helt let at udlæse de faktiske resultater af dine analyser selv i det afsnit s. 123 ff der hedder "Sammanfattning och konklusioner", for du holder dig så umådeligt tæt til den tilsyneladende eksakte og objektive redegørelse for de konkrete analyseresultater, at man næsten ikke kan se de store linjer — man kan ikke se skoven for bare træer, som det hedder. Positivt kan man sige at du udviser stor forsigtighed og udtrykker dig yderst korrekt, men negativt kan man også sige, at selve fremstillingsformen udgør en barriere for erkendelsen. Men du kommer bl. a. frem til at mænd udviser en væsentligt større tilbøjelighed end kvinder til at fortælle med grundlag i deres egen erfaringsverden. Det svarer omtrent til hvad jeg nåede frem til i min eventyrundersøgelse, hvor jeg fandt at mænd aldeles overvejende fortalte eventyr med mandlig hovedperson, mens kvindernes eventyr fordelte sig omtrent fifty-fifty, hvad jeg satte i forbindelse med det forhold, at mænd oftere fortalte eventyr i rent mandeselskab, mens kvinder fortalte for et blandet publikum, mest for børn.

Når man taler om forholdet mellem mandlig og kvindelig fortælletradition, så er der en omstændighed, som du ikke har taget i betragtning, eller i det mindste ikke har nævnt i din fremstilling, og det er relationen mellem optegnere og meddelere. Er sagntraditionen hovedsageligt optegnet af mænd, hvad jeg har på fornemmelsen, og er det materiale, som mandlige og kvindelige optegnere kan få fat i, det samme? Her tænker jeg ikke blot på *sagntyper*, men også på *måden* at fortælle på. Jeg har naturligvis igen Bengt af Klintberg i tankerne, bl. a. nævner han en færøsk form af sagnet om "Kvinden der mistede sin skygge", som en kvinde fortalte til Åsa Nyman, i en form som hun åbenbart ikke havde lyst til at give mens hendes mand hørte på. Jeg er klar over, at dit materiale langtfra altid vil kunne belyse dette spørgsmål, bl. a. fordi hjemmelmændene i mange tilfælde er anonyme, og der er tilfælde hvor vi ikke véd om optegneren gengiver sin egen tradition eller andres, men det kunne alligevel være interessant at høre, om du har kunnet gøre iagttagelser over denne problemstilling, altså om optegnerens køn har indflydelse på optegnelserne.

Det sidste emne jeg vil tage op angår kapitlet om de "Bakomliggende faktorer påvirkning på traditionen", s. 150 ff. Her må jeg sige, at jeg blev overrasket over, hvor megen opmærksom-

hed du viser et antal optegnelser om de dødes besøg i *hjemmet*. Du henviser s. 151 til optegnelser af Gaslander og Djurklou, hvorefter de døde først besøger deres gamle hjem og derefter samles i kirken, og Louise Hagberg skriver noget tilsvarende. En enkelt optegnelse fra Österbotten fortæller det samme, men jeg må alligevel sætte spørgsmålstegn ved denne kombination af de to traditioner, de dødes besøg i hjemmet og deres gudstjeneste i kirken. Alle de optegnelser du anfører med denne kombination stammer tydeligvis fra lærde mennesker, som giver en sammenfattende beskrivelse af hvad "man" tror eller troede i en bestemt egn, og det svarer til den synkretistiske beskrivelse af N. Jönsson, som jeg citerede for lidt siden. Hvis vi nu havde din database lige her, så kunne vi kalde de optegnelser frem på skærmen, som både havde markeringer for de dødes besøg i hjemmet og for julotta i kirken — hvis du i det hele taget har en markering for de dødes besøg i hjemmet; jeg kan ikke finde den i beskrivelsen af din database — og så er mit gæt, at det ville være meget få *originaloptegnelser*, der rummede begge traditioner. I hvert fald findes den ikke i de optegnelser du har citeret i bogen, så jeg mener at du går alt for langt, når du i din sammenfatning s. 174 giver indtryk af at kombinationen, de dødes besøg i hjemmet efterfulgt af deres gudstjeneste i kirken, er det normale.

Jeg vil opstille den alternative påstand, at forestillingen om de dødes besøg i hjemmet, der jo vitterligt forekommer i det meste af Norden, måske med undtagelse af Danmark, og har givet ophav til et helt kompleks af skikke, i almindelighed har eksisteret *uafhængigt* af og *jævnside*s med traditionen om de dødss julotta, og at kombinationen hovedsagelig skyldes de lærde.

Efter min mening skal forestillingen om de dødes besøg i hjemmet og sagnet om de dødss julotta nok ses i sammenhæng, men på en anden måde. Jeg mener, at begge har deres udspring i et forestillingskompleks, som du strejfer mange steder i din fremstilling, men aldrig rykker helt i fokus. Lad mig prøve at beskrive det kompleks ved hjælp af nogle af de optegnelser du anfører:

Du skriver om de islandske alfekirker, at de har døren i øst og alteret i vest, altså *modsat*. Om årsgang hedder det i Sverige, at man skal løbe tre gange *modsol*s omkring kirken. Om de døde siges i flere optegnelser, at de ikke har noget hoved. I en skånsk optegnelse spørges: "vad skall de

levande bland de dödas ottesång?" Den levende skal gå *baglæns* ud af kirken eller hoppe "jambøtt", altså modsat almindelig gang. I en optegnelse skal den levende "föra klädet av sig med avig hand". I flere optegnelser hedder det, at der er lugt af jord eller mug i kirken, jord eller sand på bænkerne efter de døde, og ofte siges at de bærer gammeldags klæder, de tilhører altså *fortiden*, som er død. I en finlandssvensk optegnelse er præsten *enøjet*, og i mange optegnelser hedder det, at hans tale er fjern, utydelig eller uforståelig. Særligt svensk er forestillingen, at de døde sidder *baglæns* i kirken, med ryggen vendt mod præsten. Fra hele Norden foreligger der optegnelser om, at den levende, som ulykkeligvis er kommet i kirke mens de døde har deres gudstjeneste, mærkes ubodeligt af det, enten på legeme eller sjæl, eller simpelthen dør kort efter.

Hvis man betragter disse motiver under ét, kan de ses som forskellige udslag af en grundlæggende og velkendt trosforestilling, nemlig den at de dødes verden er *omvendt* eller *modsat* i forhold til de levendes. *Vi* råder på det bebyggede område, *de* råder udenfor. *Vi* udfolder os om dagen, *de* om natten. *Vi* har mest at skulle have sagt i sommertiden, *de* i vintertiden. Midnat er den tid på døgnet, hvor deres magt er størst og vores mindst, og det samme gælder midvinter, enten man så placerer dette tidspunkt ved jul eller nytår eller noget andet sted. Midvinter-midnat er så at sige deres zenit og vores nadir, på den tid er de stærke nok til at besætte kirken, og de levende skal holde sig væk. Og det er desuden den tid, hvor selv hjemmet ikke er tilstrækkeligt sikret imod dem.

Jeg kan naturligvis kun give dig ret i, hvad du skriver s. 174, at sagnet har en advarende funktion. Men det fremgår ikke rigtig af din fremstilling, hvad det egentlig er sagnene skal advare

imod. For mig at se er der tale om en hel *kosmologi*, en fundamentalt dualistisk opfattelse, hvor der findes en modsætning mellem *vores* normale og naturlige verden og *deres* omvendte verden, og set i den belysning handler dette sagn, som så mange andre, om at vi skal kende vores plads og vogte os for at overskride vore grænser. Den der overskrider disse grænser løber en risiko for at blive mærket for livet.

Det tror jeg er en meget gammel forestilling, sandsynligvis er den meget ældre end kristendommen. Sagen er jo den, at de døde i disse sagn ikke opfører sig videre kristeligt, uanset hvor meget de går i kirke. De er klart fjendtlige mod de levende, og når de ikke kan ramme de levende selv, så udtrykker de deres fjendtlighed ved at flå tøj af de levende og rive det i småstykker. Den adfærd kan ikke forbindes med nogen art kristen forkyndelse.

Nu er det en tvivlsom akademisk praksis at kritisere folk for hvad de *ikke* har gjort. I hele din fremstilling har du udvist stor forsigtighed og ikke draget mere omfattende konklusioner end du kunne underbygge med solide belæg. Den forsigtighed må jeg bøje mig for, men jeg følte trang til at pege på nogle tolkningsmuligheder, som nok var en nærmere undersøgelse værd — på et andet tidspunkt.

Tiden løber, og vi må slutte. Vi kan altid finde mulighed for at ræsonnere videre om meningen med den traditionelle sagnfortælling i almindelighed og med denne sagntype i særdeleshed. Foreløbig må vi glæde os over, at du så grundligt og sobert har fremlagt dette materiale og vist os en række af dets egenskaber. Selv om jeg, som du nu har hørt, nok kan finde punkter at kritisere, så skal det ikke skygge for den kendsgerning, at jeg betragter din afhandling som en fortjenstfuld indsats.

Varning för undermålig etnologisk forskning!

Av Karl-Olov Arnstberg

Kati Laine-Sveiby: Företag i kulturmöten. Tre finländska företag och deras svenska dotterbolag. En etnologisk studie. Diss. English summary. Akademiskt tryck. Stockholm 1991. 159 s.

Svensk etnologi har under det senaste decenniet haft stora framgångar. Etnologer blir refererade till i en helt annan utsträckning än fallet var när jag själv började bekanta mig med detta halvt avsmnade hembygdstudium under 1960-talet. Andra forskare tycker att etnologer närmar sig gamla samhälls- och beteendevetenskapliga domäner med friska ögon och nya metoder. Det gäller också för svenska massmedia, som ger etnologer i förhållande till ämnets storlek oproportionerligt stort utrymme och gärna tillfrågar etnologer i samhällets aktuella debattfrågor.

Vi har således skapat oss ett förtroende under i synnerhet det senaste decenniet, som det gäller att förvalta. Alla smekperioder har nämligen ett slut och vi kan räkna med att granndiscipliner i allt högre utsträckning börjar mäta oss med strikt vetenskapliga måttstockar. Då gäller det att hålla måttet och inte bli stämplade som "flumforskare" och – sorteras bort.

Detta skriver jag efter att närmare ha granskat rubricerade avhandling, som godkändes efter stor tvekan. Som etnolog och opponenter kände jag mig generad inför betygskommittén över att denna avhandling släppts fram och vill med denna text tala om varför.

Först dock en redovisning av avhandlingens innehåll.

Innehållsreferat

Avhandlingen fokuserar det kulturmöte som äger rum på företagsledningsnivå, på tre finska företags dotterbolag i Sverige. Centrala frågor är: på vilket sätt tolkar svenska företagsledningar sina finska ägare och vice versa? Hur förstås interaktion och bakomliggande avsikter? På vilka

sätt uppfattas och hanteras meningsskiljaktigheter och konflikter?

Det finns därvid två grundläggande kulturella kompetenser och tillhörigheter som samspelar med varandra: dels kompetensen att leda företag, dels nationell tillhörighet, med språkkonventioner och kulturella särdrag. Skilda kulturella tillhörigheter gör att missförstånd uppstår.

Med stöd av Geert Hofstede hävdar Kati Laine-Sveiby att de nationella kulturerna är starkare än de interna företagskulturerna. I kulturmötet – som oftast sker i form av språkhandlingar – är inte detta alltid uppenbart för aktörerna. Deras medvetenhet om de nationella kulturernas betydelse förblir därför låg – vilket leder till kontinuerliga missförstånd.

I de fall man hamnat i en situation med skenbar kommunikation – alltså en situation där man oriktigt tror sig om att tolka den andre korrekt – är parterna endast sällan kapabla att modifiera sina uppfattningar så att "äkta" kommunikation uppstår (s. 15).

Avhandlingen kan uppfattas som empiriskt snävt avgränsad för den oinvigde. Så är emellertid inte fallet, eftersom det är ganska vanligt med finskt ägande av svenska företag. Sommaren 1988 hade Finland gått förbi USA som största ägarland i Sverige – mätt i antalet anställda. I april 1989 fanns i Sverige 530 företag med drygt 40 000 anställda, som hade finländskt huvudägarande.

I Kati Laine-Sveibys avhandling framgår det att den uppåtgående trenden fortsätter, något som man kanske nu, i den hårda finska krisen, undrar om det fortfarande är giltigt. Men det är en fråga som faller utanför avhandlingen och denna opposition. Kati Laine-Sveiby har med sin hemmastaddhet i företagsmiljöer och inte minst genom att helt behärska finska och svenska språket en lämplig bakgrund för den studie hon valt att genomföra. Men hon baserar inte sin forsk-

ningsrapport på personliga erfarenheter utan avhandlingens grund är 52 intervjuer med chefer och chefssekreterare på tre icke namngivna företag.

De tre företagen är av olika karaktär: ett processindustriföretag, ett företag inom verkstadsindustrin och ett så kallat kunskapsföretag, som alltså inte har någon egen tillverkning utan säljer sina medarbetares kunskaper. Två av företagen är finskspråkiga och ett tvåspråkigt, d. v. s. i praktiken finlandssvenskt. Av de två finskspråkiga företagen valde det ena engelska som kommunikationsspråk med sitt svenska dotterbolag, det andra skickade sin ledningsgrupp på svensk språkurs. Det är dock inte företagen i sig som är ett första rangens intresse utan företagen i egenskap av mötesarena för två kulturer.

Det kanske bör tilläggas att språkfrågan är ett kontinuerligt problem. Ingen av satsningarna har varit konsekvent utan de svenska dotterbolagen får finna sig i att emellanåt få information på finska. Detta irriterar givetvis. En företagsledare formulerade kritiken så här: "Ja visst är X tvåspråkigt. Jag brukar säga att de har nordkareliskan och sydkareliskan som företagsspråk".

Avhandlingens kärna är de stereotypa föreställningar som svenskar och finnar odlar om varandra, samt hur dessa stereotypiseringar blir ett av de filter genom vilket aktörerna på den kulturella arenan förstår varandra.

I kulturmötet hanterar författaren två typer av stereotypa föreställningar som svenskar respektive finnar har om såväl sig själva som om den andra parten.

Vad finländarna tycker om sig själva, i mötet med svenskar.

Vad finländarna tycker om svenskar, i mötet.

Vad svenskarna tycker om finländare.

Vad svenskarna tycker om sig själva.

Det finns också en kategori stereotyper som Kati Laine-Sveiby efter den finländske lingvisten Laakko Lehtonen kallar reflekterade autostereotyper. Innebörden är: "Jag vet hur du är. Dessutom vet jag vad du tycker om mig. Men du har fel!"

Vilka autostereotypiska föreställningar har då finnar? Utgångspunkten är ett slags underlägsenhet och mindervärdighetskänsla, som säkert har historiska förklaringar. Samtidigt är denna underlägsenhet en reflekterad autostereotypi, där finnar egentligen tycker att underlägsenheten är en felaktig stereotyp. Stereotypen skulle

också kunna beskrivas med orden "skogsfinsk mentalitet" — de finländska företagen är rädda för att det skall uppfattas som om de kommer till direktionsrummen direkt från skogen. Även om denna autostereotypi är förnekad, så finns känslan kvar, "att man är lite grovhuggen, inte alltid så väl artikulerad, men ändå inte sämre tänkare eller företagsledare än svenskarna".

Om vi tar det renodlat positiva, så är det mera substans i det finnarna säger än i svenskarnas prat. Finnarna uppfattar sig själva som mer rakt på sak och mer pålitliga, mer rejäla än svenskar.

Och vad tycker finnar om svenskarna, vilken heterostereotypi har dom? Svenskarna pratar i all oändlighet, de intrigerar på arbetsplatserna. Den typiske svensken är en person som kommer fram till samma slutsatser som finnar, men genom omvägar och resonemang. Svenskarna framstår också som "självgod". De tycks alltid sända ut budskapet: "vi är bäst, vi kan bäst, vi vet bäst". Svenskarnas informella sociala stil, hej-och-du-mentaliteten, stör också finnar. De tyckte att under denna yta finns samma hierarkiska mönster, i grunden samma innehåll som i motsvarande finska sammanhang. De tycker dessutom att svenskarna är för mjuka — det är nästan omöjligt att göra svenskarna arga. Svenskarna har för lite djävlar anamma, eller sisu, kanske.

Hur ser svenskarnas heterostereotypi ut? De tycker att finnar är som svenskarna, men med några års fördröjning. Samtidigt tycks den stereotypa föreställningen om finnarnas underlägsenhet vara känd på båda sidor. Svenskarna påminner varandra om hur viktigt det är att inte agera nedlåtande gentemot de nya ägarna. Svenskarna tycker också att finnar är tysta, besvärande tysta. De anser visserligen att finnar är rakt på sak, ibland till och med brutalt rakt på sak, men de uppfattar inte detta som mera "ärligt" än den svenska framtoningen. Tvärtom, de tycker det är svårt att komma bakom den formella ytan. "Man vet aldrig var man har en finne."

Samtidigt uppfattas finnar som seriösa, vilket är positivt med avseende på företagets ledning men negativt med avseende på det sociala samspelet.

Hur ser svenskarnas autostereotypi ut? När jag för egen del delar upp den löpande texten, för att få grepp om den mängd av stereotyper

som serveras, så upptäcker jag att svenskarnas autostereotypi inte refereras från Kati Laine-Sveibys eget material, och för övrigt nästan inte alls. Det lilla som sägs om svenskarna i det avseendet hämtas ur en kvantitativ stickprovsundersökning som SIFO genomförde 1987. Det mest framträdande i denna undersökning är att svenskarna uppfattar sig själva som moderna, företagsamma och målmedvetna — men detta är inte särskilt relaterat till finnarna.

Det dominerande resonemanget utifrån författarens eget material handlar istället om hur svenskar uppfattar finnar samt hur finnar uppfattar sig själva, respektive hur de uppfattar svenskarna. Det handlar också i hög utsträckning om hur finnarna hanterar den stereotyp som de känner till om sig själva, och som de antar att svenskarna tror är riktig — alltså det som författaren benämner reflekterade autostereotypier. Däremot hanteras praktiskt taget inte alls reflekterade autostereotypier för svenskarnas del.

På så sätt kommer framställningen — vilket jag inte tror var Kati Laine-Sveibys avsikt — att ha det svenska mera som utgångspunkt för resonemangen, än i fokus för den vetenskapliga diskussionen. När man möter det svenska, så möter man det i första hand såsom finnarna uppfattar det.

Ömsesidigt gäller att svenskar och finnar inte riktigt litade på varandra i kommunikationerna. Svenskarna hade ofta känslan av att ha pratat för mycket, att de avslöjat för mycket medan finlandarna inte avslöjat något alls. Finnarna å sin sida tyckte att svenskarna var socialt tillmötesgående, förhandlingsvilliga, men ändå "hala" på något sätt.

Någon enstaka gång "lyfter" framställningen till kritisk granskning. Det gäller till exempel på sid. 40 där författaren citerar en svensk direktör som talar om klasskillnader i Finland. Direktören menar att i Finland frodas formalismen, där finns portvakter, titlar, skilda matsalar och många stängda dörrar som man inte får öppna utan att knacka eller ringa. Kati Laine-Sveiby skriver i sin kommentar:

När jag besökte hans eget företag i Sverige, kunde jag konstatera att dörrarna visserligen oftast var öppna mot korridoren, men ingen steg heller där in utan att först ha knackat åtminstone på dörrkarmen. De faktiska skillnaderna kanske inte var så stora. Den yttre formen i Finland kunde vara rätt lik den på det svenska företaget. Däremot tillskrevs

den en annan innebörd. Den finländska portvakten symboliserade i svenska ögon 'finländsk' ordning och dörrknackandet hierarkisk distans. De yttre former som de intervjuade observerat under sina besök klassificeras så att de motsvarar redan etablerade föreställningar om hur det är att arbeta på ett finländskt företag.

Denna kommentar har i mitt etnologiska perspektiv högt vetenskapligt värde. Författaren visar här vad som forskare emellan klassificeras som "etnografisk blick". Hon visar också för läsaren — vilket jag inte uppfattar som den direkta avsikten — observationers värde för kommentarer av intervjumaterial. Dessutom visar hon hur fruktbar en framställning kan bli när man ställer upp fältforskningsmaterial som man erhållit genom olika insamlingsmetoder mot varandra.

Som Katie Laine-Sveiby emellertid själv redovisar, så har hon inte byggt sin avhandling på deltagarobservation — och inte heller på en kombination av olika källmaterial.

Avhandlingens sista kapitel före konklusioner, noter, litteratur, summary och bilagor heter "Perspektiv på kultur och företagskultur". Det är ett långt kapitel — mellan s. 73 och s. 128. Underrubrikerna visar att det handlar om ett antal avgränsade teman, som inbördes inte är särskilt sammanhållna, men som inte desto mindre av Kati Laine-Sveiby bedömts såsom betydelsefulla för avhandlingsämnet. I kapitlet dominerar texter där författaren redovisar och diskuterar olika teman, utan att särskilt hårt knyta dem till det egna empiriska materialet. Eftersom jag uppfattar kapitlet närmast som ett "uppsamlingsheat", så beskriver jag helt kort texten i de olika avsnitten separat.

Första avsnittet om två och en halv sida heter "Personalrelationer" och diskuterar det konfliktundvikande som många forskare anser karakterisera svenskarna. Kati Laine-Sveiby spinner här på ett välkänt tema och visar via sina finska intervjupersoner att detta sätt att handskas med konflikter, d. v. s. att låta dem gro utan att öppet prata om dem, hade blivit en del av svensk företagskultur.

Andra avsnittet heter "Befordran" och visar hur finnarna ställer upp två viktiga krav för högre näringslivstjänster: akademisk utbildning och förmågan att "ge järnet". Vidare drar finska företagsledare en stark gräns mellan sin personals arbets- och privatliv.

Svenska företagsledare hade en starkare betoning av social förmåga och menade sig göra mycket noggrannare personval. För dem framstod finnarna som alltför snabba och chansartade i sina personval, med inte alltid så lyckade följder. För svenskarna framstod också den finländska relationen mellan chefer och personal som mera auktoritär — ett tema som Kati Laine-Sveiby här återvänder till. "När-chefen-ropar-hukar-sig-alla."

I nästa avsnitt som bär namnet "Job rotation" diskuteras svenskarnas ovilja att arbeta i Finland. Det anses inte som någon merit, i jämförelse med att exempelvis ha arbetat i Amerika.

I dessa tre avsnitt på sammanlagt sju sidor utgår Kati Laine-Sveiby från eget material och diskuterar med ett kulturmötesperspektiv. I det påföljande avsnittet som heter "Utbildning och mobilitet" — det är också på sju sidor — byter hon emellertid perspektiv och skriver vad jag skulle vilja beskriva som en traditionell sociologisk text, som skildrar utbildning och social mobilitet. Här lämnar Kati Laine-Sveiby såväl kulturmötesperspektivet som sin egna empiri och gör en jämförande skiss av sociala mönster i Finland och Sverige. Perspektivet är svenskt i den meningen, att det är det finska som jämförs med det svenska. Finnarna lägger stor vikt vid utbildningen också i valet av personliga vänner. Man har få men djupa personliga relationer och odlar inte kompetensen att upprätthålla ytliga och snabba kontakter inom en stor krets av relevanta personer. I slutet av avsnittet för Kati Laine-Sveiby in perspektivet i företagssammanhang och skriver om finnarna: "De saknar träning i att otvunget titta in hos medarbetarna, ringa enbart för att hålla kontakten levande eller skriva personliga små meddelanden till sina affärskontakter för att underhålla kontakten".

Påföljande avsnitt bär namnet "Maktens ansikte" och kritiserar indelningen i hierarkiska respektive icke hierarkiska företag. Istället vill Kati Laine-Sveiby med referens till psykologen Lenart Brunander tala om organisationer som är "byråkratiska" respektive odlar "goda relationer".

Under rubriken "Från samråd till beslutsögonblick — svensk och finländsk beslutsprocess i praktiken" diskuterar Kati Laine-Sveiby frågan om finska beslutsprocesser verkligen är kortare — och använder det stereotypmaterial som vid det här laget är ganska bekant för läsaren. På s.

97 görs en strukturerad, som klarar ut frågan. Svenskarnas tolkningar av det finländska beslutsfattandet sammanfattas på följande sätt:

1. Finländarna saknar klara mål med verksamheten.

2. Finländarna litat inte på svenskarna.

Finländarnas syn är följande:

1. Svenskarna fattar inga riktiga beslut.

2. Svenskarna presenterar sina beslut så ostrukturerat att det är svårt att veta vad som egentligen sagts.

För säkerhets skull gör Kati Laine-Sveiby i slutet av avsnittet en särskild sammanfattning, som jag tycker är mycket klar och föredömligt skriven: "Både de finländska och de svenska företagen är uppbyggda som hierarkier. Det finns dock stora skillnader i hur dessa hierarkier kommer till handlingsmässigt uttryck. I det 'goda relationernas' Sverige har makten ett annat ansikte än i 'byråkratins' Finland. /.../ I Finland finns en tydlig gräns mellan samråd och det formella beslutsögonblicket, medan denna gränsdragning är mera diffus i de svenska organisationerna. I Sverige är makten i högre grad dold än i de finländska mera 'byråkratiska' systemen. Det har till följd att den svenska ledningen, med hjälp av 'goda relationer'-principen och 'närspråket' kan utsträcka styrningen till andra områden än vad som är möjligt inom de formella organisationerna. Beslutsprocessen på de svenska dotterbolagen har till syfte att söka ett handlingsalternativ. /.../ På de finländska moderbolagen har beslutsprocessen en annan funktion. Beslut ses som ledningens instrument som den använder till att mobilisera handling."

Avsnittet "Maktens ansikte" på sammanlagt tretton sidor, som egentligen inte hanterar något kulturmöte utan gör en jämförelse mellan svensk och finsk ledningsstil, vill jag kora till avhandlingens bästa. Med ett material som vid det här laget är bekant för läsaren drar Kati Laine-Sveiby trovärdiga och intressanta slutsatser. Mina enda invändningar är att avsnittet är så kort och att det dessutom nästan gömms i detta i övrigt så heterogena kapitel med namnet "Perspektiv på kultur och företagskultur".

Påföljande avsnitt bär namnet "Chefsroller". Det konstaterar ännu en gång grunddragen i svensk och finsk företagsledningsstil men för också in ett managementperspektiv med den amerikanske skribenten Paul Hersley och hans bok "Locka fram det bästa!", som den heter i

svensk översättning.

Under rubriken "Förhandlingssituationer" diskuterar Kati Laine-Sveiby hur de intervjuade svenskarna och finländarna såg på sig själva och på varandra i egenskap av förhandlare. Det mest iögonenfallande draget hos svenskarna var i finländarnas ögon att svenskarnas tempo tycktes långsammare, vilket inte gällde språkbruket där svenskarna var snabbare. Finnarna menade också att svenskarna var smartare, mer taktiska och använde språket för att manipulera sin motpart. Svenskarna delade finländarnas uppfattning om att finländarna vill avsluta förhandlingarna snabbare. Dessutom hade finländarna ett slags konfliktteknik vilket innebar att de inför möten på förhand hade bestämt sig och var beredda att sätta "hårt mot hårt".

I de följande avsnitten som har tre rubriker: "Ett företag — två världar", "På ett finländskt huvudkontor" och "På ett svenskt dotterbolag" får vi ett av avhandlingens mycket sällsynta smakprov på Kati Laine-Sveibys etnografiska blick och förmåga till klarsyn och rik deskription. Två exempel, det första finskt, det andra svenskt:

Strax efter jul ringer jag koncernchefens sekreterare och berättar att jag gärna skulle vilja träffa direktör I. I likhet med alla andra erfarna VD-sekreterare hör hon sig för om det verkligen är direktör I jag vill prata med. Skulle jag kanske inte hellre vilja prata med kommunikationsdirektören — det är väl kommunikation mellan Finland och Sverige det gällde?

Jag framhärdar i att det inte är kommunikationsdirektören jag vill träffa utan verkligen direktör I som jag vill prata med — bara honom. Med en fråga: "det brådskar väl inte?" skaffar sig sekreteraren ytterligare beslutsunderlag för att kunna veta om och när hon skall föra ärendet vidare till sin chef.

Nu har sekreteraren nästan bestämt sig för att ta upp mitt eventuella besök med sin chef. Men hon är inte helt färdig: "Jag är inte säker på om direktör I kommer ihåg er. Vad är det Ni skulle vilja prata om?" frågar hon och antecknar mitt svar.

Några dagar senare ringer sekreteraren och talar om att direktör I "naturligtvis tar emot. Skulle det passa klockan 16?" Det passade.

Och så i följande läckra lilla avslutning, observera städerskan, som inte tycks räknas såsom arbetande:

Efter vårt möte följde VD:n mig genom de tomma korridorerna till hissen. Den enda person vi mötte var en städerska som höll på att polera det redan blänkande golvet. VD:n tryckte på rätt hissknapp åt mig, vi skaka-

de hand och han sade: "Så här sent är det bara cheferna som arbetar".

Och så kommer en liten bild av mötet med den svenske direktören.

Sekreteraren hade precis hunnit servera kaffet när VD:n släntrade in. Hans bruna kavaj var uppknäppt och under den skyttade en knallgul pullover. Han hälsade med ena handen, i den andra hade han ett smörgåspaket. Han satte sig bredvid mig bakom bordet, sekreteraren fyllde hans kopp, och han inledde en lättsam konversation, allt medan han tuggade i sig sina medhavda smörgåsar till kaffet.

Den kvinnliga säljaren tog med en kaffekopp och ett fat med småkakor och gick in till samme säljare som förut mötte mig i dörren, ställde koppen på hans arbetsbord och betonade ironiskt: "Det är service här idag!" Sedan kom hon tillbaka och satte sig hos oss vid köksbordet.

En mycket tunn empiri

Avhandlingens kärna är de stereotypa föreställningar som svenskar och finnar har om varandra i företagsmiljö. Den bygger på intervjuer med 52 personer. Varför just dessa personer (chefer och chefssekreterare) är utvalda och varför 52 är ett lämpligt antal intervjuer får inte läsaren veta. Av de intervjuade är 34 svenskar och 18 finländare. Hur många som är män och hur många som är kvinnor får vi inte veta, inte heller åldersfördelningen. Vi får inte veta något om de frågor som ställdes i intervjuerna — annat än i löpande text. Vi får heller inte veta något om intervjuernas längd. Intervjuerna är inte inspelade på band, utan författaren har fört löpande anteckningar. Var detta fältmaterial befinner sig i dag, vilket omfång det har och i vilket skick det är redovisas inte. Några andra källor än sina egna anteckningar använder författaren inte, varken deltagarobservation eller arkivaliskt material, som exempelvis brev.

För mig ter det sig direkt egendomligt att intervjuerna inte spelats in på band och heller inte stenograferats ned. För den som via intervjuer skall samla in enkla fakta, så är det möjligen tillräckligt med anteckningar. Det kan också vara en tillräckligt god metod för den som söker externa och objektivt verifierbara kunskaper. Dessutom, den som bedriver deltagarobservation gör givetvis anteckningar. Men att via anteckningar på detta sätt tillvarata intervjumaterial för analys av kulturmöten, det får mig närmast att associera

till att fånga det vatten som strömmar ur en vattenkran med enbart händerna.

Det som kunskapsteoretiskt är kanske det största värdet med intervjuer är just att *språket* rymmer mycket mer kunskap än språkförmedlaren — dvs intervjupersonen — är medveten om. Det är detta som gör att etnologer om och om ger sig på jakt i sina bandinspelade intervjuer, *lyssnar* på vad folk verkligen säger. Det är detta som gör att vissa etnologer och i synnerhet folklorister biter sig fast i former för transkription. Om det vore möjligt att genomföra med obesvärade intervjupersoner, så är jag övertygad om att många etnologer egentligen skulle vilja videofilma intervjuerna, så att de i lugn och ro i efterhand verkligen kunde fördjupa sina tolkningar.

För mig är det närmast obegripligt att Kati Laine-Sveiby tillåtit sig att enbart anteckna under intervjuandet, med vetskap om hur svårt detta är och hur illa nedtecknade intervjuer lämpar sig för djupare analyser.

Kunskapsteoretisk soppa

I förordet på sid iv, sägs följande med hänvisning till ett seminarium, dit den pensionerade etnologiprofessorn Mats Rehnberg inbjudits:

Det blev mycket tal om vad etnologi är och om etnologer kan eller får göra det ena eller det andra. Mats Rehnberg lyssnade ett tag på våra funderingar och slog sedan fast: "Etnologi är det etnologerna gör". Varpå han tyckte att vi skulle ut och "göra", dvs. vara kreativa istället för att söka begränsningar.

För mig framstår detta som en ovanligt dålig utgångspunkt för en doktorsavhandling, som ändå är ett lärdomsprov i den akademiska disciplin som kallas etnologi. Så kan möjligen en pensionerad etnologiprofessor lite emfatiskt utropa, men så resonerade på inget sätt Mats Rehnberg själv, när han skrev sin avhandling. Tveklöst skrev han en av de mest vetenskapsorienterade avhandlingarna som skrivits i vårt ämne, med mycket grundliga utredningar av akademiska gränser och skolrelationer.

Den fråga som jag ställde till Kati Laine-Sveiby och som hon aldrig besvarade var om hon verkligen ville hävda en så extremt operationell tolkning av etnologi som att "etnologi är det etnologerna gör" som en god vägledning i sitt avhandlingsarbete? I avhandlingen finns ingen diskussion av källor och metoder. Istället finns en bisarr kunskapsteoretisk diskussion. Jag undrar

t. ex. varför Ernst Troeltsch med sin "Die Krisis des Historismus" från 1922 ges en framträdande plats. När t. ex. Troeltsch tas till stöd för det som idag är en humanvetenskaplig truism, nämligen att "alla våra uttalanden om empirin är tolkningar", så undrar man varför inte författaren — om hon nu avsiktligt vill lämna antropologer och etnologer utanför denna fråga som de så utförligt skrivit i — inte citerar exempelvis de kunskapsociologer som hon i andra sammanhang refererar till, Peter Berger och Thomas Luckmann.

Ytterligare ett smakprov på den kunskapsteoretiska diskussionens nivå är kommentaren att intervjusituationerna på grund av intervjupersonernas vana vid teoretiskt och analytiskt tänkande blev mångtydiga. Detta är för mig såsom läsare snarare ett fördunklande än ett klagörande, eftersom det inte på något sätt visas *hur* de blev mångtydiga, eller hur Kati Laine-Sveiby hanterat denna mångtydighet.

Däremot finns det en kort och elementär redogörelse för de *psykologiska* implikationerna i intervjuerna, för båda parter. Följande textprov kan ges (s. 9):

Forskaren river upp känslor och riktar uppmärksamheten på frågor som inte kunnat redas ut och situationer som inte kunnat bemästras — och försvinner sedan lika plötsligt som hon kom. Vad händer efter att hon stängt dörren? Vad lämnar hon efter sig? Hur har hon påverkat organisationen eller de mänskliga relationerna genom sin opåkallade uppmärksamhet?

För mig ter det sig som om författaren lurat sig själv till att redovisa allmän intervjukunskap av ett sådant slag som på grundnivå brukar serveras i form av kompendier, istället för att redogöra för sina egna intervjuer och sina egna erfarenheter i samband med fältarbetet. Den fråga jag ställde vid oppositionen och som aldrig besvarades var: varför finns det ingen ordentlig diskussion av intervjuerna och erfarenheterna i samband med fältarbetet?

Bristfällig litteraturredovisning

Referenslistan, som omfattar ca 150 titlar, uppstår 26 etnologiska verk av elementär karaktär. Antropologiska referenser saknas nästan helt, liksom sociologiska. Inte heller har avhandlingsförfattaren seriöst intresserat sig för hur man gör fältarbete och kulturanalys i den egna kulturen. Vid oppositionen frågade jag om många tiotals

titlar på vetenskaplig litteratur, som författaren inte kände till. För att säga som det var, så var hon varken inläst på eller kunnig i relevant vetenskaplig litteratur.

Är kvalitativ forskning vad som helst?

Listan på egendomliga och vetenskapligt sett närmast chockerande tillvägagångssätt kan göras mycket lång. Jag skall här bara ge några exempel: I det kapitel som bär rubriken "Om källor och metod", men inte handlar om källor och metoder, talas om ett analysätt som går ut på att "exotisera" bekanta företeelser, med referens till Foucault. Eftersom detta är en av de mer centrala diskussionerna inom kulturanalytisk etnologi och behandlats dels av den så kallade kulturavslöjargruppen vid Institutet för folklivsforskning i de båda forskningsrapporterna "Korallrevet" och "Bläckfisken", dels är ett dominant tema i Billy Ehns och Orvar Löfgrens grundläggande lärobok "Kulturanalys" – för att nu bara nämna några exempel på mycket elementär etnologisk litteratur – känns det egendomligt att finna ämnet summariskt behandlat med en referens till Foucault. När jag sedan i nothänvisningen finner att det inte ens är en referens direkt till Foucault utan till Hayden White, som skriver om Foucault, så ökar inte precis min övertygelse om att författaren är förtrogen med "exotiseringsperspektivet".

Kognitiv antropologi respektive symbolantropologi är två dominerade riktningar inom i synnerhet amerikansk kulturanthropologi. Kognitiv antropologi har Ward Goodenough som en av sina främsta företrädare, medan symbolantropologi har Clifford Geertz som en minst lika central företrädare. Geertz polemiserar här och var i sina skrifter rätt skarpt mot de taxonomier som kognitiv antropologi resulterat i, och därigenom också mot Goodenough och i synnerhet dennes definition av kulturer som koder. Mot denna bakgrund finner jag det egendomligt att Kati Laine-Sveiby hänvisar till en kognitiv definition av kultur och Goodenough, med texten "Enligt Geertz 1973 s. 11 i noten". Det är att citera en skola via en annan och inte nog med det, utan också en antropolog via dennes förmodligen starkaste opponenter.

Varken Foucault eller Goodenough är svåråtkomliga – varför denna indirekta läs- och citeringsteknik? Och, vilket är en än viktigare fråga: Vad är det som motiverar att diskussionen om

källor och metod överhuvudtaget förs utifrån deras skrifter, när det finns mer närliggande och för avhandlingens ändamål mer utförliga texter inom modern etnologi? Som ytterligare ett exempel på egendomlig referensteknik, tag följande citat från sid. 7:

På samma sätt som Billy Ehn har ställt frågan om hur de svenska värderingarna syns inom daghemmen, kan man fråga hur de kommer till uttryck inom företaget.

Det är naturligtvis behagligt att finna referenser till moderna och centrala etnologiska skrifter, men påståendet blir hängande i luften. Författaren förklarar inte på vilket sätt hennes egen studie hänger samman med Billy Ehns dagisstudie. En central tanke i Billy Ehns studie, som bär namnet "Ska vi leka tiger" och inte bygger främst på intervjuer utan på deltagarobservation, är att via situationsanalyser diskutera dagis som ett utslag av svensk kultur. Kulturmötet består i mötet mellan i första hand personal och barn, med föräldrar som en tredje betydelsefull grupp.

Om nu Billy Ehns dagisstudier alls skall refereras till i metoddiskussionen – vilket inte på något sätt ter sig särskilt naturligt för mig – hade det då inte varit mycket mer relevant att välja hans studie av mötet mellan invandrare och svenskar på ett dagis, "Det otydliga kulturmötet"? Denna bok finns inte ens med i litteraturförteckningen.

Referenser används vanligen för tre olika syften:

a. För att visa att man är bekant inte bara med relevant vetenskaplig litteratur i ämnet utan också med forskningens frontlinje. Forskaren visar sig för läsaren inte bara med sin text utan också genom sina referenser vara en kompetent forskare.

b. För att ge den specialintresserade läsaren möjlighet till fördjupningar. Forskaren visar sig vara en kompetent handledare för den som önskar fördjupningar.

c. För att backa upp resonemang som inte är invändningsfria, men som författaren inte desto mindre är övertygad om är riktiga. Forskaren visar att kontroversiella idéer och slutsatser inte beror på bristfällig forskning utan tvärtom på djupa kunskaper och att det finns andra forskare som tänker i samma banor.

För mig framstår Kati Laine-Sveiby som direkt inkompetent i sin referensteknik.

Kvantitativ forskning kan vara bättre

Jag vill på allvar hävda att Kati Laine-Sveiby borde ha gjort en kvantitativ undersökning, med hänsyn till att hon väljer att utgå från enbart egna intervjuer.

Ämnesvalet är snävt och kunskapsområdet är snävt och lämpar sig därför utmärkt väl för en systematisk insamling av källmaterial. Om hon designat en undersökning där hon i hundra intervjuer ställde samma frågor till samtliga intervjuade så hade hon exempelvis sluppit den anekdotiska prägel och hela tiden kunnat relatera sina åsikter till procentsiffror och olika statistiska bearbetningar utan att därför förlora sagesmännens exemplifieringar. Hon hade också kunnat studera skillnaden i uppfattning mellan olika yrkesgrupper samt korrelera dessa till varandra. Ja, egentligen är det alldeles förfärligt mycket mer hon hade kunnat göra av analytiska fördjupningar och interna jämförelser, utan att behöva ge avkall på sin vilja att redovisa resultaten i löpande prosa. Jag skriver givetvis inte detta därför att jag föredrar kvantitativa undersökningar framför kvalitativa. Jag hävdar det därför att med de ramar som Kati Laine-Sveiby ställt upp för sitt fältarbete, så hade hon erhållit ett mycket bättre material om hon arbetat systematiskt och efter kvantitativa kriterier. Nu när hon avsiktligt avstår från andra kontrollmaterial, så borde hon ha skrivit in de vetenskapliga kontrollmekanismerna i själva intervjuandet — det är nämligen det man gör i en kvantitativ undersökning. Kvalitativ forskning uppstår inte automatiskt, såsom en följd av att man släpper på de metoder som tillämpas inom kvantitativ forskning. Det är givetvis inte så att kvalitativ forskning får uppfattas som liktydigt med obefintliga metoder, en kvali-

tetsförsämring. Eftersom kvalitativ forskning bygger sin existens på en genomgripande kritik av kvantitativ forskning, så måste den självklart ställa upp egna stränga kriterier för att motivera sin existens. Det har den också gjort och det är av största vikt att etnologer behärskar dessa kriterier.

I kvalitativ forskning gäller det för forskaren att via sina begreppsliga verktyg kvalificera sina iakttagelser och informanternas utsagor. För Kati Laine-Sveiby gäller att hon knappast drar några slutsatser som inte också intervjupersonerna dragit. Hennes forskningsrapport är därför endast en redovisning av intervjupersonernas egna kunskaper och språkliga formuleringar. Det går naturligtvis att säga att denna avhandling är ett "olyckligt" undantag — ja, jag vill tro att den är det. Men samtidigt är jag rädd för att den betyder något annat. Kati Laine-Sveiby har i många år varit doktorand vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm. Hon har fått kvalificerad handledning där och det är där hon släppts fram till sin examen. Ändå demonstrerar hon med sin avhandling en vetenskaplig förvirring som jag tror inte är någon tillfällighet. Den är resultatet av det mycket svårdefinierade och undanglidande forskningsparadigm, som med sådan excellens behärskas av den svenska etnologiska forskareliten: kulturanalys.

Frågan är om det inte är möjligt att samma fenomen håller på att uppstå inom etnologin, som drabbade arkitekternas funktionalistiska estetik. Några få briljanta arkitekters lek med funktionalismens svåra formspråk resulterade i att mindre talangfulla arkitekter fick mandat att bygga en förfärlig mängd härresande fula hus, såväl i Sverige som i andra länder.

Om bolig og identitet

Av Annette Vasström

Magnus Mörck: Storstadens livsstilar och boendekarriärer. En etnologisk intervjuundersökning från 80-talets Göteborg. Diss. English summary. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige. 9. Göteborg 1991, 238 s.

"Boendet" har længe været et centralt forskningsområde i nordisk etnologisk forskning lige fra beskrivelsen af den førindustrielle bondekultur til analyser af moderne storbykultur. Inspirationen fra engelske og amerikanske lokalsamfundsstudier i den funktionalistiske tradition be-

virkede, at forskerne især valgte afgrænsede lokalområder som kvarteret, småstaden, eller forstaden som sit forskningsfelt. I svensk etnologi tegner der sig to forskellige retninger indenfor denne tradition. I Göteborg har man – med afsæt i Sven B. Eks klassiske studie av Nöden – især udforsket arbejderklassens boligmiljøer og livsmønstre, mens institutionen i Stockholm i højere grad har arbejdet kulturanalytisk og fokuseret på begreber som storbykultur og familisme, med Åke Dauns "Förortsliv" som det første studie af denne art.

De funktionalistisk inspirerede lokalstudier har imidlertid begrænset relevans i et moderne samfund hvor individets mobilitet øger. Den foreliggende afhandling af Magnus Mörck om Storstadens livsstilar och boendekarriärer kan siges at bygge videre på den etnologiske boendeforskning men den bryder sig også på afgørende vis ud af det "dødvande" som lokalsamfundstraditionen har bragt boligforskningen ind i.

Emnet for den foreliggende afhandling er "boendet" og "boendekarriären", men ved at sammenholde boligen med øvrige livsområder som arbejde, fritid, og sociale relationer afdækkes tillige 3 markant forskellige livsstile, der gør brug af storbyens rum på vidt forskellig måde i deres respektive livsforløb. Formålet er således ikke at afdække en gennemsnitlig, fælles storbykultur men derimod at kontrastere forskellige af storbyens livsstile. Studiet af lokalsamfundet lægges på hylden til fordel for studiet af aktivitetsfelters udvikling over tid. Ved at gribe tilbage til dette centrale forskningsbegreb i tidligere svensk etnologisk forskning formår Mörck derfor også at bryde nye veje for den etnologiske storbyforskning i dag.

Den helt igennem veldisponerede afhandling falder i 3 hoveddele: I de 3 første kapitler introduceres og debatteres afhandlingens vigtigste problemstillinger og der redegøres for metodik samt materialgrundlag. I afsnittets hoveddel, kapitel 4–6 præsenteres og analyseres det empiriske materiale. Her følges de tre udvalgte erhvervsgrupper gennem typiske livsforløb fra barndom til paretablering og familiedannelse. I de afsluttende kapitler sammenfattes undersøgelsens vigtigste resultater i relation til de problemstillinger, som blev ridset op i afhandlingens første del. Ud over den tekstmæssige gennemgang af det empiriske materiale er bogen tillige på forbilledlig vis forsynet med overskuelige ta-

beller og kortmateriale, mens man desværre må savne illustrationer fra eller planer over de forskellige lejlighedstyper, som omtales i afhandlingen.

For at kunne indfange vidt forskellige vilkår for boendekarriäre og livsstil, har Magnus Mörck valgt at kontrastere så forskellige erhvervsgrupper som muligt: "teknikerne" med de gode økonomiske muligheder, de ufaglærte arbejdere her fortrinsvis repræsenteret af kvinder på fabrik og i butik, samt endelig "vårdfolket", hvis arbejdsopgaver ligger indenfor velfærdsstatens mange forskellige plejehinstitutioner. De har en uddannelse, som teknikerne, men får omtrent samme løn som arbejderne. Et af spørgsmålene bliver da, hvorvidt graden af økonomisk formåen er determinerende for boligvalg eller om andre faktorer spiller ind.

Afhandlingens empiriske del bygger på interviews med 100 personer i alderen 25–35 år, en periode af livet, hvor individet søger at realisere sin "livsplan", sine mål for tilværelsen. Begreberne livsplan og boligkarriere udgør centrale begreber i Mörcks bearbejdning af materialet. Inspireret af antropologerne Douglas og Isherwood påpeger forfatteren, hvorledes det at skifte bolig i nogen grad erstatter tidligere "overgangsriter" i det sekulariserede samfund idet boligtypen manifesterer, hvor individet befinder sig i sin livscyklus. Begrebet livsplan introduceres for at definere de langsigtede mål individet sætter sig i tilværelsen – individets mål-middel-relation. Et centralt spørgsmål bliver da at afdække, hvorledes boendekarrieren indfattes i livsplanen, om den indtager en central eller perifer position.

Mörck anvender sig af begreberne kultur, klasse og livsstil, men foretager ikke nogen udtømmende analyse heraf. Kulturen forstås som et klassebestemt fænomen, som den måde, hvorpå bestemte grupper håndterer sine sociale og materielle eksistensvilkår. Livsstilen er da det synlige udtryk for kulturen, idet den forstås og tolkes i relation til livsvilkårene. Den er ikke en typisk aktivitet, men et typisk forløb – en proces. Et vigtigt element i kultur og livsstil er den rumslige dimension, afdækningen af de forskellige gruppers aktivitetsfelt der giver basis for markant forskellige former for netværk. Her bygger forfatteren videre på svensk etnologisk forskning fra Börje Hanssen og Sven B. Ek, men henter også inspiration fra Birminghamskolens kultur-

begreb. I den videre afdækning af livsstilens form og indhold gøres brug af begrebsparret kulturel og økonomisk kapital, som er hentet fra kultursociologen Pierre Bourdieu's arbejde.

Kapitlerne 4–6 udgør afhandlingens hoveddel. Her analyseres det meget omfattende interviewmateriale i et livsforløbsperspektiv. Det er et omfattende materiale at bearbejde, og etnologisk forskning har ingen stærk tradition for at håndtere så store datamængder. Forfatteren er ikke blind for statistiske skævheder i materialet f. eks. i form af en overrepræsentation af kvinder blandt arbejdere og "vårdfolk". Formålet er imidlertid heller ikke at afdække statistiske gennemsnit men at indkredse tendenser, og her må materialegrundlaget siges at være fuldt tilstrækkeligt.

Det billede som tegnes af arbejderens livsstil har på mange punkter store ligheder med den klassiske arbejderkultur, selv om den generelle velfærd er øget siden 20'erne og 30'erne: Nu som før er arbejderne borte fra forældrenes autoritet med sine tilbud på fornøjelser og idrætsevenementer. Så snart de unge har dannet par udgør forstaden imidlertid atter det primære domæne. I forstaden engagerer de unge par sig aktivt i at opbygge tætte netværk af naboskabs- og slægtereationer. Fordi job og bolig er ombyttelige, kan man flytte hen i nærheden af slægt og venner, en strategi som især de unge mødre anvender sig af. Familiemønstret er nu som før præget af en tendens til kønsadskilte netværk. Mange af de unge arbejdere har prøvet at flytte væk fra forstaden, da forældrene fik mulighed for at realisere drømmen om eget hus. De oplevede at blive revet væk fra kammeraterne, men erkendte også nytten af dette opbrud, fordi forstadens miljø fremmede dannelsen af ungdomsbander med tendens til kriminalitet. Denne samme drøm om småhuset har de unge arbejdere svært ved at realisere idag med stigende huspriser og afmatning i lønudviklingen. Karakteristisk for arbejderens livsforløb er det tidlige voksenliv. Allerede som 16-årig kommer man ud på arbejdsmar-

kedet og tjener næsten fuld løn. Konsumtionsmønstret bekræfter denne hurtige modning til voksen med kørekort, egen bil og egen lejlighed som følger hveranden i et rask tempo. Nu som før må tilværelsens indhold imidlertid hentes i fritiden. Arbejdet er fysisk nedslidende og der er ingen mulighed for advancement. Der er ingen ide i at lægge langsigtede planer da jobbet ikke vil ændre sig nævneværdigt i løbet af voksenlivet. Pardannelse, børnefødsler og muligheden for at få eget hus bliver i stedet betydningsfulde mål, men det slidsomme arbejde kræver samtidigt, at fritiden kan tilbringes behageligt og komfortabelt. Livsplansperspektivet bliver i høj grad nutidsinrettet, man sparer ikke målet op til et hus, men indretter lejligheden praktisk og komfortabelt og tager på charterrejser til udlandet. Mange af arbejderne er vokset op i "småhus" og ønsker selv at kunne købe et hus, men de økonomiske muligheder er forværret og arbejderkvindene må se i øjnene at en flytning vil gøre det vanskeligt at opretholde et nøjsommeligt opbygget tæt netværk. For arbejderne, som i særlig høj grad koncentrerer deres liv omkring fritid, bolig og familie, er det et voksende problem at drømmen om huset bliver mere og mere urealistisk.

Hvor arbejderens livsstil således udfolder sig på fritidens betingelser, lever teknikerne et liv på arbejdets betingelser. De er lige så forankrede i deres klasse-mæssige tilhør som arbejderne, idet de alle kommer fra middelklassefamilier med pæne indtægter. Forældrene var "spiralister" eller karriereorienterede som de selv, uden egentlig lokal forankring. De fleste af dem er vokset op i middelklassens villabyer spredt rundt om i Sverige. Karakteristisk for deres livsforløb er den markant forlængede ungdomsperiode, der har fået sit fysiske udtryk gennem kollegieboligen (studenthemmet). I denne periode tilhører man højskolens egen verden, hvor byen stort set er en fremmed verden. Fritid og fester finder også i stor udstrækning sted indenfor højskolens lukkede verden, hvortil man får adgang ved at gennemgå forskellige indvielsesritualer. Ud fra social baggrund og uddannelse har gruppen tilgnet sig et langsigtet perspektiv på tilværelsen. Karrieren skal bygges op trin for trin og højskoletilværelsen er kun det første skridt på vejen. For at nå målet, et velbetalt job med udfordringer, skal man være parat til mange forsagelser undervejs. Det er således utænkeligt, eller i hvert fald uhyre vanskeligt at danne familie før den

endelige eksamen. Med studenthemsboendet udvikles et instrumentelt forhold til boligen: den er kun et midlertidigt hjem på den videre "karriere" gennem stadigt større boliger inden man endelig slår sig til ro i villaen. Netværksrelationerne til det lokale miljø prioriteres derfor ikke særlig højt, og ægtefællerne er i høj grad overladt til hinanden. Selv om teknikerne omtaler byen positivt har de i virkeligheden få bånd, der binder dem hertil. Deres livsplan sigter mod en flytning til forstaden, men vel at mærke *villaforstaden* tæt på naturen, hvor der er rige udfoldelsesmuligheder.

"Vårdfolket" er som erhvervsgruppe snævert knyttet til velfærdsstatens udvikling og middelklassekvindernes øgede erhvervsarbejde. Deres arbejde består i at udfylde en række funktioner, som tidligere blev opfyldt indenfor familiens eller slægtens rammer. Ofte ligger deres arbejde i de forstæder, hvor arbejderne bor, og de møder forstadens negative sider. Selvom deres uddannelse er forholdsvis lang er deres indtægter lave, bl. a. fordi gruppen domineres af kvinder. Denne modsætning mellem uddannelse og løn indvirker strukturerende på deres valg af livsstil.

Den sociale baggrund varierer, men hovedparten er indvandrere fra småsamfund, hvor forældrene drev et mindre jordbrug, havde en lille selvstændig virksomhed eller tilsvarende. Med flytningen til byen realiseres dels et oprør mod småstadsidyllen dels en fascination af storbylivet. Vårdfolket udvikler en næsten bohemisk livsstil centreret omkring de gamle arbejderkvarterer i Göteborg. Idealet er en forlænget ungdom og en spontan livsstil, med rejser som en vigtig ingrediens. Boligambitioner defineres negativt. Med forholdsvis megen fritid har gruppen kunnet investere i at opbygge kulturelle aktiviteter og et stort socialt netværk baseret på den indre by. Husene danner basis for netværket, som udgør indholdet i gruppens livsstil. Omkring fællesarealer som gårdmiljøerne udvikler sig en næsten landsbyagtig livsstil med kooperative daghem etc. Fælles for gruppen er arbejdet indenfor den offentlige institutionsbaserede omsorg. I deres egen livsstil protesterer de såvel mod forstaden som mod den altfor materialistiske livsstil i den moderne storby. Jagten på en stor bolig defineres som umoralsk og familiecentrerede værdier afvises. I stedet anskues den offentlige institutionspleje som noget positivt, og gruppen mener ikke, at børn nødvendigvis behøver at vokse op i

tætte familierelationer. Deres identifikation med institutionsverdenen slår også kraftigt igennem i boligindretningen. I de små forholdsvis trange lejligheder er lagerreolen det gennemgående tema. Her stilles bøger og kasser med redskaber for kreativitet (garner, farver m.m.) Man indretter sig ikke med et hverdagsrum som i de to andre livstile, men forvandler det ene rum til et alaktivitetsrum, et spise-, legerum, nøjagtigt som i institutionerne. Igennem gruppens livsforløb underkommunikeres livscyklen idet man bevidst stræber efter en ungdommelig livsstil, hvori en stor bolig ikke indgår. Gruppen lever i en tilstand af forlænget ungdom og hylder spontaniteten. Dens livsstil trues imidlertid alvorligt af det øgede pres på den indre bys efterhånden attraktive lejligheder.

Forfatteren påpeger hvorledes forskelle i de tre gruppers boligvalg er betinget af økonomiske såvel som kulturelle forskelle. Teknikerne har op til 5 trin i deres boligkarriere fra "studenthem" til villa mens arbejderne kun kan forvente 2-3 trin fra den toværelses til en større lejlighed eller et småhus.

Vårdfolket har kun et trin: en 2-3værelseslejlighed i den indre by. Trods formel lighed mellem arbejdere og vårdfolk er der kulturelt set en forskel i deres boligkarriere og livsplan. Arbejderne ønsker at få sit eget hus, "småhuset", men støder som regel på økonomiske begrænsninger. Vårdfolket definerer "småhuset" som materialistisk og udtryk for en umoralsk boligspeculation. Idealet er den fortsatte ungdommelige livsstil, hvor man ikke binder sig materielt. Småhusidealet har dog en dominerende plads i de flestes livsplan, men kun de bedrestillede ved, at de vil kunne realisere målet. Hos arbejderne fører forsøgene på at spare op til huset til frustration, mens vårdfolket bevidst definerer småhuset som negativt og derved undgår frustrationen.

De forskellige livsplaner kan aflæses i boligernes interiører. Yderlighederne er det rustikke i modsætning til stålør og high-tech. Hvor arbejderhjemmet præges af sin nutidsorientering, møbleret i en afslappet, moderne møbelstil så rummer vårdfolkets hjem mange indslag af de ældre møbler. Den svage økonomi, der gør loppemarkedsfund og afsyrede møbler attraktive, omdefineres til en forkærlighed for svundne tiders mere rustikke tilværelse. Interiørerne udgør en mod-modernisering og en afvisning af den moderne samfundsudvikling. Man stræber

efter kontinuitet, ikke brud, og stiller det organiske mod det uorganiske. Helt anderledes bekræftende den moderne samfundsudvikling er teknikernes boligindretning med den blanke, næsten asketiske high-tech-stil som det dominerende. Her tages ikke afstand fra det moderne, men i lighed med tendensen hos arbejderne må hjemmet gerne være bekvemt. Til forskel fra de to andre grupper dominerer det komplette spise-stue-møblement, som jo også modsvarer teknikernes mere formaliserede omgangsliv.

I kapitel 9 diskuterer forfatteren de forskellige holdninger til leje- eller ejerbolig. Også her indtager teknikerne en forholdsvis ukompliceret holdning, idet de dels indser at en ejerbolig er økonomisk mest fordelagtig, dels gennem deres velbetalte arbejde har mulighed for at købe deres bolig. Arbejderne har som børn boet i lejerboliger, men ønsker en ejerbolig, hvilket er et højst usikkert mål på grund af deres økonomiske situation. "Vård"gruppen indtager her en anden holdning. De har samme svage økonomiske muligheder for at eje en bolig som arbejderne, men de fleste er opvokset i ejerboliger. Ideologisk set går gruppen ind for at leje fremfor at eje, idet boligen defineres som en social rettighed og ikke et investeringsobjekt. Deres moralske modstand mod bostadsrätt er imidlertid også reel: de stigende bostadspriser er ved at fortrænge dem fra deres byområde.

Etnologer kommer og udspørger folk, analyserer og sammenfatter, men hvor virkelig er livsstilene egentlig, — i hvor høj grad opfatter informanterne sig selv som en adskilt gruppe i forhold til andre sociale grupper. For vårdfolkets vedkommende er svaret bekræftende idet de i hele deres livsstil lægger op til en bevidst profileren sig som en modsætning til samfundets højtlønnede, som værende mere "kulturelle" end de "rige". Arbejderen oplever ligeledes en klar gruppeidentitet, man føler man bor blandt "vanligt folk". Teknikerne derimod, som er en privilegeret gruppe i samfundet, underkommunikerer deres samhør med andre i samme socialgruppe. Yuppie-stilen, som massemedierne elsker at fremstille, lyser med sit fravær; teknikerne har en grundmuret opfattelse af sig selv som værende uomgængeligt nødvendige og behøver derfor ingen yuppie-profil for at markere sig.

I det afsluttende kapitel om den segmenterede staden sammenfatter forfatteren gruppernes forhold till byen. Arbejderne bor alle i forstaden

mens centrum først og fremmest er et miljø for fornøjelser og rekreation. Det er ikke et sted at bo. Her spiller det sociale netværk i forstaden en langt større rolle. Begge middelklassegrupper har imidlertid stærke bånd til centrum. For "vård"gruppen betyder den en mulighed for at kompensere de lave indtægter med et varieret udbud af virksomhed indenfor kunst og kultur. For ingeniører og økonomer gælder båndene til byen uddannelse, fornøjelser og bolig indtil man danner familie. Det institutionaliserede kulturliv er imidlertid ikke så vigtigt. Man søger sig med tiden mod villaforstaden af hensyn til idrætsaktiviteter og børnenes opvækstvilkår.

Forskellen mellem "vård"gruppen og teknikerne tolkes af Mörck i relation til sammensætningen af deres kulturelle respektive økonomiske kapital. Ingeniøren vælger den bolig, som modsvarer de større økonomiske ressourcer, mens børnehavepædagogens økonomi er så begrænset, at den ikke kan anvendes til at opretholde grænsen mod andre grupper. Derfor vælger man en bolig, der ikke koster mere end forstadslejligheden men i kraft af hvilken man alligevel formår at markere en distinktion. For at få fat i en lejlighed i de gamle pittoreske arbejderkvarterer i Göteborg, de s. k. "landshövdingehus" kræves ikke penge men netværksressourcer, stædighed, samt even til at håndtere boligformidling og udlejere. Det man får, udgør en kulturel kapital på boligmarkedet. Boligen har en egenverdi, den ligger i kulturhistorisk værdifuldt miljø, hvilket man qua sin uddannelse forstår at værdsætte. Men boligen er kun en del af denne livsstil, som investerer mange ressourcer i at opbygge et netværk omkring boligområdet. Dette er *livsstilens kerne*, mener Mörck, at *boligområdet bliver en vigtig basis for en lang række sociale aktiviteter*. Den vigtigste ressource i opbygningen af disse aktiviteter er *tid*. Dette afgrænser gruppen mod teknikerne, som ikke i samme udstrækning har tid til eller interesse for at spinde et netværk af relationer omkring boligen, og en stærk økonomi gør det heller ikke nødvendigt. Herved driver de to middelklassegrupper hver sit spil på boligmarkedet ud fra en forskellig sammensætning af økonomisk respektive kulturel kapital.

I sin afhandling har Magnus Mörck udskilt og defineret 3 distinkte livsstile indenfor storbyens område. Forfatteren er hele tiden opmærksom på klassesamfundets rumslige dimension, der giver basis for forskellige former for netværk.

Hvor de bedrestillede grupper er geografisk rørlige – ”spiralister” – men bundet til storbyens centre for uddannelse, så henter arbejderne deres styrke i opbygningen af lokalt baserede netværk, der udgør en vigtig materiel ressource gennem en kanalisering af tjenester og varer. I denne diskussion knytter forfatteren an til klassiske etnologiske problemstillinger: den ”store” henholdsvis den ”lille” tradition, eller folk/elite-problematiken. Ved at anvende Börje Hanssens begreb ”aktivitetsfelt” påpeger forfatteren, hvorledes den historisk kendte polarisering mellem ”folk” og ”elite” stadig ytrer sig i form af kontrol over domæner, idet magten og dens funktionærer agerer geografisk vidt på basis af standardiserede kundskaber, mens ”folket” i højere grad er bundet til et lokalområde. Derimod går Mörck ikke ind i en nærmere diskussion af begrebet livsstil i relation til det danske livsformsbegreb, der tager sit udgangspunkt i relationen arbejde-fritid. På mange områder er Mörck ellers inde på iagttagelser, som ligger tæt på de danske livsformsstudier, og for den etnologiske forskning kunne det være frugtbart at konfrontere Mörcks meget omfattende empiriske materiale med den danske livsformsanalysebegrebsapparat. Men også uden denne debat er der ingen tvivl om at Magnus Mörck med sin afhandling har tilført den etnologiske by- og boligforskning ny inspiration og nye indfaldsvinkler. Afhandlingen er hermed endnu et spændende bidrag fra det inspirerende og produktive forskningsmiljø, som professor Sven B. Ek og hans medarbejdere har fået opbygget inden for de seneste år.

H. Bub: Bird Trapping & Bird Banding. Cornell University Press, Ithaca, New York. Hong Kong 1991. 330 s. 456 fig.

Föreliggande arbete är en redigerad översättning av författarens 1978 i Tyskland utgivna mycket uppskattade ”Vogelfang und Vogelberingung”. Av den omfattande monografien kan endast de delar beaktas som är av mera allmänt etnologiskt intresse. Av utrymmesskäl måste de huvudsakligen naturvetenskapligt orienterade partierna förbigås. Titeln anger att de jakt- och

fångstmetoder som tilldrar sig Bubs uppmärksamhet är sådana att ornitologen kan släppa sin fågel helt oskadad när han märkt den. ”Fällliknande fångstmetoder” (nät, såll, lådor etc. med lös gillersticka och rycksnöre) samt nät, ryssjor, mjårdar och burar blir då närmast aktuella.

Det lämnas en utförlig och värdefull beskrivning av ringmärkarens arbetsförhållanden. I samband därmed anföres åtskilligt om lockpipor samt levande och konstgjorda lockfåglar. Det handlar om ålderdomliga och vitt spridda företeelser. Man kan med fog påstå att den kontinentaleuropeiska medeltida fågeljakten varit närmast otänkbar utan lockfågeln. I brist på levande lockfåglar använder man konstgjorda (bulvaner och vettar), t. ex. uppstoppade fåglar och träattrapper. (Numera saluföres även bulvaner och vettar av tyg, kork, skumgummi och zinkplåt m. m.) Attrappen har en nackdel, den är ”död”. Bättre resultat nås om man i bulvanen bygger in ett trådsystem som med dragsnöre sätter huvud och vingar i naturlig rörelse. Snöret manövreras från en vak- eller skjutkoja. Sådana påkostade attrapper är kontinentala inslag i svensk högreståndsjakt, någon större spridning utanför densamma har de knappast fått här. I Finland syns bulvanen vara en novation från 1800-talets senare hälft (Sirelius, U. T., Suomen kansanomaista kulttuuria 1, 1919, s. 80). Jägaren får ”mera liv” i sin attrapp om han blåser i en lockpipa. Det finns speciella sådana för olika fågelarter. Nu använder ornitologer också bandspelare.

Efter några ord om jaktfällesystematiken följer en grundlig genomgång av de fällliknande fångstmetoderna. Det hänvisas till Peter Breughel den äldres ”vinterlandskap med skridskoåkare och en fågelfälla” – en flake med en gillersticka och rycksnöre. I dåtida holländsk konst är motivet inte ovanligt. Ett liknande vinterlandskap av Hendrick Avercamp (1585–1634) finns t. ex. i Amsterdams Rijksmuseum. Anmärkningsvärt nog är såll och rissel med rycksnöre den enda mera allmänna fågeljaktmetod som J. C. Aitinger inte beskriver i sitt arbete ”Kurtzer und Einfeldiger Bericht Von dem Vogelstellen” (1626). För (Kontinental)Europas vidkommande överväger Bub därför om inte rycksnörejakten under medeltiden och århundradena närmast därefter egentligen bara bedrivits av barn och ungdom som ett tidsfördriv. Det kan nog vara riktigt men metoden är vida ålderdomligare och mera spridd. Anmärkningsvärda

är de ålderdomliga och även utanför Europa väl kända pyramidnäten och -burarna. Fr. Fortin rekommenderar de senare 1660. De gillras, liksom fågelburar överhuvudtaget, gärna med två trappstegsformigt skurna pinnar. Central- och östeuropeiska stockar byggs ofta med samma system. Till burarna levereras stickorna nu helst plant avskurna och sammanskruvade med ett gångjärn. Anmärkningsvärd är en engelsk modern pyramidbur. Den byggs nämligen med ett i landet sedan länge omtyckt system (en fast och två lösa stickor varav en, som möjligen kan bytas ut mot ett snöre, är halvcirkelformigt böjd). Redan L. Mascall använder det till sina fågelgropar och -korgar (*A Booke of Engines*, 1590, p. 65/7). Moderna ringmärkare använder en mängd burar, mjårdar och ryssjor. Att dra gränsen mellan de två första är ibland nästan omöjligt. I yngre redskap har emellertid träramar och bundna nät alltmer ersatts med metalltrådsnät. Det säljs burar/mjårdar med ingång än från en eller flera sidor än från taket. I Nordamerika är Masons mjärde en av de mest omtyckta fällorna, Fabians är originell och tilltalande. Tekniskt eleganta konstruktioner har utvecklats och tagits i bruk vid ornitologiska stationer som Ottenby (Öland), Amager, Skokholm (Pembroke) och Revtangen (Jæren).

Bland de fasta fångstanläggningarna är de holländska dammarna med ryssjor för ånder och andra vattenfåglar imponerande. När de kommer i bruk (enklare varianter finns i Afghanistan) har inte kunnat fastställas. Ryssjedammarna har använts i Nederländerna sannolikt redan under 13- och 1400-talen och är, i vilket fall som helst, vanliga här under 1500-talet. Från Nederländerna sprider de sig till centrala och norra Europa, den s.k. "danska ankdammen" är t. ex. en holländsk importvara. Fångstsystemet når sannolikt England under 1600-talet och blir på modet under 1700-talet och början av 1800-talet. Det används mest i landets östra delar (Essex, Suffolk, Norfolk och speciellt Lincolnshire) och på Irland men veterligen inte i Skottland (Bateman, J., *Animal Traps and Trapping*, 1973, p. 145/6). Några få används ännu i Holland och för ringmärkning finns ett par i England och Tyskland. Bland moderna större konstruktioner är den på många in- och utomeuropeiska märkningsplatser använda Helgoland-fällan, en vinkelryssja, som konstruerades 1926, mest känd. Även "vanliga" ryssjor får anmärkningsvärda mått. I Rybatschij

(Rossitten) används en variant som är 100 m lång, 30 m bred och 12 m hög, sannolikt den största som finns.

Särskilt intressant är den "skandinaviska", egentligen norska, kråkburen. Den har slagit igenom i Tyskland och rekommenderas i England av the Ministry of Agriculture, Fisheries and Food. I Tjeckoslovakiet är den ännu förhållandevis ovanlig men däremot mera spridd i Schweiz och Australien (Bateman, p. 136; Fangstfeller for rev og kråker, Bergens Jæger & Fiskerforening, Roviltkomiteen, 1942, s. 1/6 och 2 fig.; Hanzl, R., Raubwild und Raubfang, 1958, s. 132, 134/5; Stubbe, M., Raubwild, Raubzeug, Krähenvögel, 1977, s. 56). Det säger sig själv att en så populär och spridd fälla undan för undan moderniseras och "förbättras". I den norska modellen ligger fågelinsläppen i en rad parallellt med burens långsidor, i t. ex. H. J. Hassels variant från 1969 istället vinkelrätt mot dessa, dessutom är fällans upp och nervända sadeltak avplanat.

De moderna fågelburarnas föregångare har nått en hög grad av fulländning i Europa senast under 16- och 1700-talen. Den mängd fällor som beskrivs i litteraturen är överväldigande. Redan i "Von den Fangmethoden der Vögel" (i den anonymt utgivna *Unterricht für Liebhaber der Kanarienvögel*, 1868, s. 24/5) sägs att "das Stellen des Meisenkastens geschiet auf die verschiedenartigste Weise. Jeder Ort hat darin fast seinen eigenen Gebrauch". Under de något mer än 100 år som gått sedan dess har läget främst tack vare mängden av moderna metalltrådsburar blivit allt svårare att överblicka. Bland aktuella konstruktioner märks främst enkla och dubbla Potterfällor. Intressantare är emellertid de äldre modellerna med levande lockfågel. Den repeterande buren ("Vogelschlag ohne Ende") är en höjdpunkt som länge håller sig nära nog oförändrad (se t. ex. Buil/1/ard, P., *Der Vogelsteller*, 1840, s. 91/4 och pl. 32 – första upplagan *Avicéptologie française*, 1778) men inte längre tillverkas. Den har ersatts av fällor byggda med en som vågarm upphängd pinne eller platta, ett i Europa välkänt system. Så byggs gropar, bl. a. vattenkatter och orrtrattar. Från Finland anföras en med fristående bulvan kombinerad av plywood uppförd tratt med vågarm. Frånsett denna gillras burar vanligen med en fast och två lösa stickor, en av de senare är tramp- eller åtelsticka och gärna utformad som en plattform vilken ibland kan vara ringformad (äldre mesfällor). Fast 4-

gillring och L-gillring förekommer också, i bägge fallen fungerar då burens ena kortsida som fast gillersticka.

Att lasset används av ungerska herdar vid trappjakt noteras i förbigående. Originell är ryssjeflotten. Att den skulle vara uppfunnen av "the marshman Jim Vincent of Norfolk" (Lockley, R. M. och Russel, R., *Bird-ringers*, 1953, p. 71/2 och fig. 37) är kanske tveksamt. Som förebild är man benägen se snarfjotten. Lokalt utbredd är den från Helgoland beskrivna "trast-dungen" ("der Helgoländer Drosselbusch"). Ännu under 1890-talet används omkring ett tjugotal "dungar" och så sent som för några år sedan förekom denna egendomliga nätfångst på Mellum. Gamla bekanta är däremot de fällbara fågelneten som även används vid jakt på fladdermöss. Bub som inte känner till N. Storås värdefulla monografi (*Massfångst av sjöfågel i Eurasien*, 1968) kompletterar emellertid dennes material. Utbredningsområdet omfattar norra, mellersta och östra Europa, främre Orienten, norra och sydöstra Asien samt Nya Guinea. Luftneten äro också kända från Admiralty Inlet (sö. Vancouver-ön) i Nordamerika och Madagascar (*Hakluyt Society, Publications* 2: 164, p. 512/3, 521/2; *Journal de la Société des Africanistes* 9, p. 9, 16/7 och fig. 3). Bub är (1972) övertygad om att det sydöstliga utbredningsområdet är oberoende av förekomsten i Europa och Asien för övrigt. Synpunkten kan diskuteras. De bl. a. från norra Afrika, Eurasien och Indonesien kända fågelgroparna med sina olika tak (nät, flätverk, korgar eller burar) och gillringssystem representerar gammal fångstkultur. I Europa har fällorna använts för fångst av t. ex. skrikor och gillrats som mesburar eller med den kontinentaleuropeiska varianten av 4-gillringen. Orrtratten är den kanske mest kända fågelgropen. Om denna påminner en sparvfälla som sägs vara uppfunnen i Frankrike under 1700-talet (*Beschreibung und Abbildung Der neuerfundenen Sperlingsfalle* 1712). Bub överväger om inte inventionen går tillbaka på äldre folklig tradition.

Torsionstekniken som ligger till grund för de moderna saxfällorna är av stor betydelse för ornitologerna som gärna använder slagnät. Förf. redogör utförligt för torsionsteknikens ålder och utbredning. De europeiska slagbågs- och slagnätsfällorna skiljer sig från sina äldre mera syd- och östligt orienterade förebilder huvudsakligen genom att träbågar och torsionssnören ersatts

med metallbågar och spiralvridna metalltrådar, de halvcirkelformiga slagbågarna byts ibland också ut mot rektangulära. Gillringssystemet, två lösa stickor av vilka en kan ersättas med snörögla, har varit oförändrat sedan förhistorisk tid, men har nu ibland ersatts med bl. a. den lilla vanliga musfällan av metalltråd.

I Tjeckoslovakien, Tyskland och Schweiz etc. fångar ringmärkare fåglar med händerna. För att lyckas klär sig enligt C. L. Brehm (1856) franska jägare helt i svart och gömmer sig mörka nätter i kråkornas sovträd. Handfångsten är känd från Österrike, Tyskland, Skottland, Persien och "Sibirien", uppgifter kan också anföras från Ungern. Metoden nämns inte ofta i litteraturen. Den är emellertid mest känd i samband med kalebass- eller krukmaskering vid simning efter änder — nytt material anføres från Persien (jfr Rig 1978, s. 129) — och jakt på örn från övertäckt grop. Den senare metoden förekommer hos Nordamerikas indianer från vilka den, oberoende av varandra, övertagits av amerikanska och danska ornitologer. Redan dessförinnan har gropmetoden använts i Europa, t. ex. vid örnjakt i Norge (på *Værøy*).

Kastnät har använts för fågelfångst i Europa, t. ex. i England (Lincolnshire) och på Irland (Aragh — *The Montgomeryshire Collections* 1945, p. 47). Med tanke på nätets stora utbredning i Indiska Oceanen och Stilla Havet är det rätt naturligt att ringmärkare gör en variant för albatrossfångst. Nätet får en viss spridning. Från båtar fångas albatrosser och andra större sjöfåglar också med krokarna. De moderna redskapen är rätt "ofarliga" med sina bortfilade hullingar och omböjda spetsar. För den vetenskapliga fågelfångsten är på käppar fästade krokarna, nät och håvar viktigare. Krokarna är liksom undertagskrokarna (*Finnisch-ugrische Forschungen* 24, s. 80/6) karaktäristiska för norra Eurasien. Nya modeller, t. ex. svankrokarna, har gjorts liksom försök med mintångar. Handnätet för lunne- och havssulefångst är vanligen triangulära (sådana brukas även vid andjakt i Japan) eller lätt ovala, än grunda än djupa och mera påsliknande. Nätjakten är väl känd från Island (*Vestmannaeyjar*), St. Kilda, Shetlands- och Färöarna och Norge. Bub beskriver den från Myggenæs (Färöarna). Allmänt känd är hönsfågeljakten vid skymning/gryning eller under natten med håvar, nät (framför allt tirass) och bloss eller blindlyktor (nu används karbid- och ficklampor eller andra moder-

niteter). Den beskrivs utförligt i handböcker alltifrån de äldsta till omkring 1800-talets mitt. Beträffande Sverige anför Th. Hahr (Handbok för jägare och jagtvänner 2, s. 285) orrfångst med bloss och håv som "icke mycket i bruk" (jfr Fataburen 1910, s. 230/5). Metoden är nu förbjuden i de flesta europeiska länderna och brukas endast av ringmärkare. De använder också snarkojor och "snarmattor", snarnät är en lämpligare benämning. Kojornas ursprungliga väggar, tunna spjälor och snören, har bytts ut mot metalltrådsnät och den runda grundplanen mot en rektangulär. Både kojor och nät är väl kända från folklig europeisk jakt.

Det redogörs för den framför allt i norra Eurasien och Nordamerika bedrivna drevjakten på inte flygfärdig eller ruggande sjöfågel som monografiskt behandlas av Storå. Sjöfågeln, mest begärliga är änder och gäss, drivs mot nät eller ryssjor, på Island även mot stenfallor. Metoden användes i Schweiz och Tyskland under 1600-talet och förekommer ännu i handböcker som H. W. Döbels (1746) och G. F. D. aus dem Winckells (1805).

Vridnät är kända från Fornegypten varifrån de sannolikt nått trakterna norr om Medelhavet och från Italien spritt sig vidare genom Europa. Jakten med enkla och dubbla vrid- eller dragnät, vakkjoja och lockfågel karakteriserar kontinental-europeisk fågeljakt från medeltiden fram till mitten av 1800-talet. Den betydelse dragnätet tillmäts framgår tydligt av J. A. Naumanns fågelbok (1798) och ännu Chr. L. Brehm anser 1855 "der Vogelherd" vara den ojämförligt bästa fångstmetoden för fågel. I svensk folklig jakt vinner den däremot aldrig insteg. C. U. Ekman nämner en passant (Tidskrift för jägare och naturforskare 1833, s. 431) "gillrade nät (Herde)" men de omtalas varken av G. Swederus (Skandinavien Jagt, Djurfänge och Vildafvel 1831 eller 1832) eller Hahr. Med undantag för Belgien, Holland och Italien är dragnäten nu sällsynta i Europa. Bilder i handskrifter, böcker och på flygblad visar hur spridda dragnäten tidigare var (det ikonografiska materialet behandlas av R. W. Brednich, Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 24, s. 14/29). Bub tar inte ställning till den äldre litteraturen men redogör istället för den senare utvecklingen i Europa. Intresset för nätfångsten är påfallande stort i Belgien och de nya "tältnäten" är anmärkningsvärda. Etnologiskt intressant är kråkfångsten med dragnät

på landtungan vid Kurisches Haff samt dragnätsfångsten på tofsvipor och ljunpipare i norra Holland. Den nya epok som inleds med de första raket- och kanonnäten 1948 resp 1963 och den snabba utveckling som därefter äger rum behandlas i ett särskilt avsnitt av P. L. Ireland, C. M. Lessells, J. M. MacMeeking och C. D. T. Minton men faller utanför den traditionella etnologiens verksamhetsområde.

Det händer någon gång att ett i texten nämnt arbete inte återfinnes i den verkligt imponerande litteraturförteckningen. Mindre missöden inträffar ibland. Förlagan till fig. 203 förekommer inte i uppgivet arbete av P. S. Pallas och fig. 37 är inte som det sägs på p. 46 en "deadfall" utan en bur med dörr och dragsnöre. I översättningen framhålles redskapens användning och fångstresultaten mer än i den tyska förlagan under det att de kulturhistoriska synpunkterna tyvärr får ett mera begränsat utrymme. Bub skildrar för amatörer och yrkesmän hur, när och var man bedriver fågelfångst för ringmärkning. Med obestridlig praktisk erfarenhet, god pedagogisk framställningskonst, ett rikligt och väl valt samt bra återgivet bildmaterial löser han sin uppgift på ett föredömligt sätt. Av hans jämförelser framgår hur äldre jakt- och fångstmetoder ofta utvecklas för vetenskapligt bruk av ringmärkare.

Sture Lagercrantz

Mats Hellspong: Korset, fanan och fotbollen. Folkrorelsernas kulturmiljöer i ett jämförande perspektiv. Carlssons förlag, Stockholm 1991. 167 s., ill.

Arbetarrörelsens tidiga förstamaj-demonstrationer under 1890-talet hölls under mycket värdiga former. Arbetarna var högtidsklädda, många bar cylinderhatt eller plommonstop, praktiskt taget alla hade huvudbonad. Fanor och fackföreningsstandar var ett iögonfallande och dominerande inslag. Enstaka godtemplarbanér kunde också ses. Däremot bars få eller inga textade plakat i demonstrationstågen. De paroller som fördes fram var i regel sömmade på röda standar. Frånvaron av plakat i kombination med deltagarnas enhetliga mörka klädsel gav ett tungt, kompakt och mäktigt intryck åt demonstrationerna. Demonstrationstågen visade de utomstående vilken

väldig massa som stod bakom arbetarrörelsen. Samtidigt stärktes de egna leden genom att rörelsens styrka gjordes gripbar och påtaglig. En sådan massdemonstration var emotionellt suggestiv, den väddade inte till intellektet. Inte minst kunde den göra verkan bland dem som inte så lätt påverkades av det tryckta ordets budskap.

Arbetarrörelsens första maj-demonstrationer är en av de många företeelser som beskrivs och analyseras i Mats Hellspongs *Korset, fanan och fotbollen*. Boken bygger främst på resultaten från ett forskningsprojekt vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm under åren 1975–1982 om folkrörelsernas kulturmiljö. Ett stort antal intervjuer gjordes på olika orter i mellansverige av studenter vid institutet inom ramen för undervisningen. Resultatet blev bl. a. ett antal uppsatser inom fortsättnings- och påbyggnadskurserna. Det material som Hellspong främst använt sig av är 350 av dessa intervjuer samt ett trettio-tal uppsatser. Ett sådant källmaterial har naturligtvis en ganska skiftande kvalitet och är lätt att kritisera, men å andra sidan innehåller intervjuerna otvivelaktigt en mycket stor informationsmängd som det skulle vara dumt att inte utnyttja. Hellspong framhåller också själv att källmaterialet måste läsas med viss kritisk återhållsamhet. För att illustrera framställningen används fotografier och planritningar men också skönlitteratur och biografier. Att använda skönlitteratur som illustrationsmaterial tycker jag är ett lyckat drag, i synnerhet som de valda styckena sannolikt har självupplevd bakgrund.

Syftet med boken är att behandla folkrörelsernas *kulturmiljö* och med det menar Hellspong den miljö ”som skapas när en grupps idéer, värderingar och erfarenheter konkretiseras och manifesteras i gemensamma aktiviteter och som upplevs som en arena för social gemenskap”. Det kan förstås riktas invändningar mot att behandla folkrörelsernas kulturmiljö helt fristående, men med tanke på ämnets vidd förefaller en sådan avgränsning motiverad. Det saknas inte heller resonemang där olika företeelser i den av Hellspong så definierade kulturmiljön sätts in i större sammanhang. De folkrörelser som beskrivs är de tre ”klassiska”, dvs frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen men därtill tar Hellspong också med idrottsrörelsen, som han ju själv är speciellt förtrogen med genom avhandlingen ”Boxningssporten i Sverige”. Skälet till att just dessa rörelser valts är att det är

främst inom dessa som det finns ”en levande, alternativ, kulturell miljö”. Att idrottsrörelsen tagits med innebär vissa problem i bokens framställning, eftersom idrottsrörelsen på många sätt är fundamentalt annorlunda och ibland svår att generalisera. Behandlingen av idrottsrörelsen har därför ofta fått en fristående karaktär och hamnat utanför jämförelserna mellan de andra folkrörelserna. Men jag håller med Hellspong om att idrottsrörelsen är en viktig folkrörelse och säkert mest levande av industrisamhällets rörelser i dag. Den förtjänar otvivelaktigt att studeras.

Boken omfattar fyra huvudavsnitt: *Folkrörelserna i fågelperspektiv*, *Aktiviteterna*, *Miljön* och *Några valda frågor*. I det första av dessa avsnitt ges en ganska kortfattad historisk överblick av de fyra folkrörelserna, en relativt elementär sådan – som Hellspong också påpekar – men nödvändig som bakgrund för den som inte är så insatt i ämnet. Och med den målsättningen fungerar avsnittet bra. En del fakta fångar här intresset, t. ex. att Sveriges äldsta idrottsförening Uppsala simsällskap grundades så tidigt som 1796. Hundraårsjubileet 1896 finns på bild i boken.

I kapitlet *Aktiviteterna* beskriver Hellspong först rörelsernas utåtriktade verksamhet, bl. a. demonstrationerna som nämnts inledningsvis. Demonstrationer har under lång tid varit något som förknippats med arbetarrörelsen, men också nykterhetsrörelsen hade under sitt tidiga skede demonstrationer i småstäderna. Men det är egentligen först med FNL-rörelsen som demonstrationen börjat användas som politiskt vapen av andra. Den fränare tonen hos de nya rörelserna har också färgat av sig på arbetarrörelsen. Hellspong nämner t. ex. att maj 1980 kunde höra socialdemokraternas tåg skandera: ”Känner ni stanken från Enskilda banken”, något som varit helt otänkbart tidigare. Det hade varit intressant om demonstrationstemat utvecklats ytterligare fram till nutid. Maktutredningen uppvisade t. ex. det överraskande resultatet, att demonstrationsdeltagandet i Sverige fördubblats från 1968 till 1987 (Olof Peterson m. fl.: *Medborgarnas makt*, Stockholm 1989, sid 336).

Folkrörelsernas inre verksamhet hade enligt Hellspong tre syften: uppbyggelse, utbildning och underhållning. I samband med detta beskrivs aktiviteter som sången, föredragen, kaffedrickandet, dansen, utflykterna, paketauktionerna och sammanträdena. Kaffedrickandet var

ett slags karakteristikum för folkrörelserna och blev ofta något av en institution. Kaffekommitén var ett vanligt inslag hos de olika föreningarna. Givetvis var det kvinnorna som svarade för kaffet. Det fanns ett klart samband mellan rörelsernas skötsamhetsideal, kaffedrickandet och avogheten mot alkoholen. Gökottan var en folklig sed som togs upp av folkrörelserna och det är inte omöjligt att man härigenom räddade en gammal sedvänja från att dö ut, konstaterar Hellspong som god folklivsforskare. En ny sed som var vanlig inom rörelserna var paketauktionen, som innebar att paket med innehåll som var obekant för köparna auktionerades bort vid föreningsmöten för att få pengar i kassan. Förmodligen kom seden till Sverige från USA genom nykterhetsrörelsen, som till stor del hade amerikanskt ursprung.

Särskild uppmärksamhet ägnas i boken åt folkrörelsernas förhållande till års- och livscykeln. Att verksamheten i frikyrkorna knöts till kyrkoårets gång är ganska självklart. Inom både nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen firades årsfesterna omsorgsfullt även om man inom arbetarrörelsen kunde ordna socialistiska julottor och dans på långfredagen i provokativt syfte. Men rörelserna skapade också egna hållpunkter i årsrytmen, t. ex. frikyrkornas årliga kongresser, nykterhetsrörelsens "nykterhetsfolkets dag" (Kristi Himmelsfärdsdag) och givetvis arbetarrörelsens första maj. Idrottsrörelsen har naturligt nog utmärkts av en mycket fast årsrytm.

Sammanfattningsvis konstaterar Hellspong beträffande folkrörelsernas aktiviteter, att det är påfallande hur slutet föreningslivet varit. De egna medlemmarna har stått i centrum för verksamheten och den mest utåtriktade aktiviteten — demonstrationen — har nästan helt förbehållits arbetarrörelsen. Frälsningsarmén är ett påtagligt undantag i sin utåtvändhet.

Det intressantaste avsnittet är i mitt tycke kapitlet *Miljön* och speciellt den inledande delen som handlar om byggnaderna. De tidigaste folkrörelsebyggnaderna var bönhusen. På landsbygden avvek dessa inte mycket från den omgivande agrara bebyggelsen. Byggnaderna gavs praktiskt taget aldrig några exteriördrag som kunde erinra om kyrkor. Det fanns olika skäl till detta. Evangeliska fosterlandsstiftelsen som var en inomkyrklig rörelse ville inte framstå som utmanande genom att bygga kyrkliknande missionshus. Baptisterna ville däremot markera sig som ett radikalt alter-

nativ till statskyrkan och deras byggnader skulle därför på intet sätt likna statskyrkorna. Städernas missionshus fick betydligt större proportioner med ett mer kyrkliknande utseende, normalt dock utan kyrktorn. Ett intressant faktum är att alla de arkitektoniskt värdefulla frikyrkobyggnaderna i städerna som Hellspong presenterar tycks ha rivits under 1960-talet. Vad berodde detta på frågar man sig. Uppfattade kommunalpolitiker, myndigheter och kanske t. o. m. frikyrkornas företrädare dessa hundra år gamla byggnader som så ointressanta? Var det ett utslag av en nedvärdering av frikyrkan? Statskyrkans 1800-talskyrkor står ju kvar. — I boken beskrivs vidare hur frikyrkobyggnaderna förändrades med tiden för att i nutid ofta helt likna statskyrkans nya kyrkor i förorterna. På samma sätt beskrivs nykterhetsrörelsens byggnader som liknade bönhusen t. o. m. på så sätt att också interiörerna påminde om frikyrkorum. De tidiga Folkets Hus-lokalerna påminde mycket om ordenslokalerna eller också om enkla teatersalonger. Idrottsrörelsens byggnader är givetvis helt artskilda från de övriga rörelsernas.

Folkrörelsernas bestånd av olika föremål beskrivs ganska ingående. Något som jag fastnat för är det faktum att frikyrkornas altartavlor ofta hade sina motsvarigheter i stora målningar med ideologiskt innehåll hos nykterhets- och arbetarrörelserna. I IOGT-lokalen i Torshälla fanns sålunda vid seklets början en fondmålning föreställande en berusad man och däröver en svävande ängel. Senare övermålades den berusade gestalten, som man uppfattade som alltför rusligt skildrad, och ännu senare togs målningen ned. I konsekvens med rörelsens utveckling kan man tycka. I ett avsnitt om hur ideologin kommunicerades behandlas idrottsrörelsens dräkter (med och utan medaljer), nykterhetsordnarnas regalier, frikyrkans kvinnohattar, arbetarrörelsens ledares utseende, arbetarrörelsens religiösa paralleller samt den röda färgens betydelse, som tyvärr inte utreds ända tillbaka till sitt ursprung (det ges referenser för självstudier).

I slutkapitlet *Några valda frågor* behandlas inträdet i rörelsen, engagemangets konsekvenser för den enskilde utanför rörelsen (tex söndagsvilan) samt ledarna. Slutligen summerar Hellspong boken genom att bl. a. konstatera att folkrörelserna utan tvivel är intressantast att studera under slutet av 1800-talet och ett stycke in på 1900-talet, då det inom rörelserna fanns en

levande delkultur, som emellertid senare tunnades ut i sin särprägel. Det är denna period som större delen av boken ägnas åt. Hellspong ställer också frågan om det fanns samband mellan det sena 1800-talets folkrörelser och gemenskapen i det förindustriella samhället. Några avgörande skillnader nämns: slutenheten, det tillskrivna medlemskapet och dryckenskapen. Hellspongs slutsats är att det egentligen inte är möjligt att se några beröringspunkter mellan tex bystämman och industrisamhällets folkrörelser, som till stor del hade internationell karaktär. Enligt min mening är det att hårdra resonemanget något, eftersom Hellspong själv pekar på att frikyrkorörelsen delvis hade rötter i den lågkyrkliga väckelserörelsen och att fackföreningarna hade en del av sitt ursprung i skråväsendet. I sin analys av folkrörelsernas utveckling tar Hellspong upp den tyske religionsforskaren Troeltschs "sektteori" från 1912. Troeltsch ställer här upp ett schema för utvecklingen från oppositionell sekt till anpassad rörelse resulterande i samhällets erkännande och stöd, vilket i sin tur leder till ny sektbildning av oppositionella element. Denna utveckling kan tydligt iaktas i folkrörelsernas kulturmiljöer t. ex. i nykterhetsrörelsens avskaffande av roterande ledarskap, ritualer och regalier samt namnbyten från loger till föreningar för att bättre passa in i dagens samhälle. Man skulle kunna komplettera analysen med hjälp av en annan tysk klassiker: Robert Michels, som i sin betydelsefulla "oligarkins järnlag" ställde upp tesen att alla demokratiska organisationer obönhörligt går mot fåtalsvälde och byråkrati (Robert Michels: Zur Soziologie der Parteiwesens in der modernen Demokratie, Leipzig 1911). Man bör enligt min mening se uppkomsten av de nya sociala rörelserna med sin antiauktoritära struktur (miljörörelsen m. fl.) delvis som en reaktion mot utvecklingen i de gamla folkrörelserna.

Hellspongs bok fyller en viktig plats i den etnologiska litteraturen där det tidigare saknats renodlade översiktliga studier av folkrörelserna och deras miljöer. Folkrörelserna har haft en fundamental betydelse för det svenska samhället, i mycket större utsträckning än i de flesta andra europeiska länder. Därför är det egentligen märkligt att ingen tidigare skrivit den här boken. Dess syfte är som sagt att behandla kulturmiljön och även en sådan begränsning innebär att det är frågan om ett omfattande ämnesområde, i synnerhet som boken har både ett jämförande och

ett historiskt perspektiv. Som tidigare antytts leder detta till att en del frågor blir väl kortfattat behandlade och att framställningen får en ganska översiktlig prägel. Samtidigt innebär det emellertid också att en mängd uppslag ges till vidare forskning. Boken är lättläst och fylld av intressanta översikter och fakta, vilket gör den värdefull för den som vill få en inblick i folkrörelsernas historiska tillvaro. Kanske kan man bäst karakterisera den som en fortsättning och fördjupning av Mats Hellspongs och Orvar Löfgrens breda samhällsskildring "Land och Stad".

Ulf Stahre

Ingvar Svanberg: Kazak Refugees in Turkey. A Study of Cultural Persistence and Social Change. Studia Multiethnica Upsaliensia 8. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1989. 211 s., ill.

Historien har lärt oss att nomader drabbas särskilt hårt när nationalstater bildas. Det politiska våldet mot rörliga folkgrupper är vanligt i tredje världen. Kazakerna i nordvästra Kina var inget undantag. De utrotades mer eller mindre systematiskt. Några lyckades fly och en mindre grupp nådde så småningom Turkiet och Anatolien. Det är denna flykt som utgör bakgrunden till en licentiatavhandling, som uppsalaetnologen Ingvar Svanberg skrivit.

Kazakerna nådde Turkiet under fyrtio- och femtiotalen efter långa och mödosamma omvägar genom Pakistan och Kashmir. En annan grupp, uigurer, begav sig iväg samtidigt men assimilerades fullständigt i Turkiet. Det gjorde inte kazakerna. De bevarade sin särställning och det är intressant. Svanberg frågar: Har erfarenheten spridd över flera generationer gjort att medlemmarna i gruppen funnit en sådan trygghet att de har kunnat motstå snabba sociala förändringar? Vilka element bidrar till att upprätthålla en etnisk gruppidentitet? Hur kan en etnisk minoritet fortsätta att existera i en omgivning som strävar efter att assimilera den?

Frågorna är viktiga, rent av grundläggande. De har en generell giltighet. Men förmågan att

åstadkomma modeller och allmängiltiga sanningar om hur kulturmöten sker tillhör inte styrkan hos Svanberg. Redan från början står det klart att han inte gärna deltar i några aktuella diskussioner.

Periodvis reste författaren på Balkanhalvön och i Turkiet från 1977 och framåt. Han lade märke till de varierande folkspillrorna som uppehöll sig i Turkiet. 1979 återvände han till en stad i Anatolien. Staden hette Nigde och han bosatte sig i Alis hus. Det visade sig snart att han inte kunde röra sig fritt. Alis stora vakthund stod i vägen och skapade en känsla av fångenskap. I sitt sökande efter en annan bostad kom han i kontakt med Quaplan, en vänlig kazak i Nigde. Så fann han en förnyad styrka. Svanberg började formulera problem i samförstånd med Quaplan. Svanberg skriver: "Möjligheten att studera kazakernas ställning i det moderna Turkiet verkade vara en utmanande uppgift" (s 18).

Materialet består av intervjuer och observationer. Författaren hävdar att insamlingsarbetet följer en amerikansk "etno-historisk" tradition, vad nu det betyder. Fältarbetet i Turkiet omfattade sju månader och författaren beskriver de speciella förutsättningarna ingående. Obegränsad gästfrihet hos kazakerna gjorde arbetet lättare. Hemmen var öppna för honom. En tolk blev den förmedlande länken till lokalbefolkningen och en betydelsefull informationskälla.

Trots att arbetet enligt Svanberg inte är teoretiskt förekommer det många begrepp i hans undersökning som grundar sig på abstraktioner och modeller av kulturmöten. Författaren har tänkt sig att visa hur ett "sociokulturellt system, i detta fallet en etnisk grupp", kan existera i en ny omgivning. Han definierar sådana ord som *adaptation*, *ackulturation* och *assimilation*. Ytterligare en term ägnas uppmärksamhet, nämligen *contra-ackulturation*. Jag delar inte dessa tankefigurer med Svanberg. I synnerhet det sista begreppet gör mig svårmodig, har vi verkligen inte kommit längre i vår vetenskapssyn? Föreställningen om att ackulturation sker baklänges, i motsatt riktning, är en modell som bygger på revitalisering. Och det låter inte särskilt bra.

Författaren går noggrant igenom de olika byarna med kazaker för att göra sig en bild av deras situation, förändringar i befolkningsstrukturen och flyttningarna. En större grupp reste vidare till Istanbul, Ankara och Ishmir. De sekundära flyttningarna gav dem nya ekonomiska möjlighe-

ter. Kazaker anlade fabriker och placerade sig själva i ledningen.

De olika orterna med sekundära bosättningar diskuteras och det visar sig att här döljer sig en intressant ekonomisk problematik. Redan det faktum att majoriteten som nådde Turkiet hade lämnat en tillvaro som nomader bakom sig, frånsatt några kazaker från Kashmir, gör ämnet viktigt att belysa. I Istanbul började många kazaker arbeta med läder och här uppstod en nisch som nyttjades flitigt. Läder och garveriarbeten gynnades av goda avsättningsmöjligheter. Det västerländska hippiemodets afghanpälsar, läderjackor och handskar skapade arbetstillfällen. Några blev arbetare och hamnade på kraftverksbyggena. Somliga anslöt sig till de globala reservarméerna.

Läderhantverket gav dem en relativt hög levnadsstandard. Åtskilliga kazaker placerade sig i ett socioekonomiskt stratum, säger författaren, bland affärsidkare och småföretagare. Välmående kazaker började sända sina barn till högre utbildning, eleganta bröllop blev vanligare. Äldre kazaker fick råd att betala flygbiljetten till Mecca och for på pilgrimsresa. Samtidigt startade nya emigrationsvågor till Västeuropa och skakade det äldre patriarkaliska systemet i grunden. Barn växte upp i nya miljöer, kazakvinnorna blev populära giftermålspartners i Tyskland och Sverige. Bröllop som en möjlighet att emigrera från Turkiet är ändå, enligt författaren, en begränsad företeelse. Det är arbetsvandringar som lockat ungdomen till Västeuropa.

Precisionsetnografi

I det kapitel som handlar om kulturella mönster bland kazaker i exil finns det många fina iakttagelser. Kazakerna är bundna till sina familjer och släkter och de principer som styr livet i primärgruppen är patriarkaliska. Berättartraditionerna har mycket att säga om intresset för familjerna och det verkar som om kazakerna är ovanligt intresserade av att följa sådana TV-serier, som gestaltar familjedramatik. Namngivningen klargör den sociala identitetens uppbyggnad. Släktledare är ett annat fenomen. Släktfejder och blodspengar är ytterligare ett tema, men det tycks förekomma mest i sinnevärlden bland de kulturella stereotyperna.

Författaren diskuterar familjemönstren under 70-talet. Familjeplanering och skilsmässor i den muslimska föreställningsvärlden, blandäkten-

skap som förekommer tämligen rikligt, bröllop och brudgävor, de speciella skämten och lustfyllda trakasserier när släktingar möter varandra. Kvinnorollen att servera männen, den rituella rökningen av cigarretter, och fingerhållningen. Denna precisionsetnografi ger mersmak och visar på stora förtjänster hos Svanberg.

Kazakerna utsattes inte för diskriminering på den turkiska landsbygden. Ändå blev det ganska vanligt att kazakerna började intressera sig för sina rötter och försökte utveckla den etniska konstruktionen av verkligheten. Så uppstod moderna rörelser som började vinna terräng vid mitten av 1970-talet, särskilt bland ungdomen. Det var enligt Svanberg en *contra-ackulturation*. I kölvattnet följde föreningar och organisationer, och författaren avslutar sin avhandling med en fyllig beskrivning av de nya organisationerna och deras ledare.

Några positiva reflektioner. Lärobokskaraktären leder tankarna till encyklopediernas stramhet. En brist kanske, men också ett alternativ till etnologins klassiska mångordighet och språkliga konventioner. Den noggranna beskrivningen av kazakerna, deras kulturella anpassning till Turkiet, är en styrka. Etnografen pekar fram emot fortsatta studier som har att göra med kulturellt vidmakthållande och utformningen av etniska rum. Dessa kunskaper kan också vara värdefulla i ett större perspektiv och hjälper oss att förstå kulturmötenas mångsidighet även i Västeuropa.

Svanberg visar oss värdet med etnografi men också begränsningarna. Förr eller senare måste han nog formulera sina beslut: Vem skriver han för? Är det för kazakerna? Eller är det för oss andra som vill utveckla seendet, metoden och den teoretiska överblicken?

Den etniska konstruktionen av verkligheten

Till sist några kritiska reflektioner om en kulturforskning som är inriktad på att beskriva rörligheten, de flytande gränserna mot majoritetssamhället och de kulturella positionsförändringarna som sker inom den etniska gruppen beroende på yttre omständigheter. Vad som utmärker en etnisk grupp är de upprepade identitetsbytena, scenografen i den kulturella hemorten granskas fortlöpande, och de moraliska arrangemangen som bestämmer anledningen till gruppens kulturella avvikelse beskrivs i nya termer. Det kan man inte förstå i en modell som talar om adaptation, assimilering och *contra-ackulturation*. Den tan-

kefiguren är i mina ögon inte särskilt lyckad. Svanberg är forskaren som helst av allt sysslar med sociokulturella system, enligt vad han säger, men etnicitet handlar främst om processer.

Några ord om studieobjektet. En allmänt accepterad definition säger att en etnisk grupp är en bestämd kategori av befolkningen, vars kultur skiljer sig från det omgivande samhället. Medlemmarna uppfattar sig själva som avvikande i kulturellt avseende men det förekommer också att de förväntas uppträda i den rollen. Relationerna med andra grupper utgör det viktigaste problemet när man skall analysera deras plats i de komplexa samhällena (jfr *International Encyclopedia of the Social Sciences* 1968:167). Svanberg har intresserat sig mycket för mottagandet av kazakerna i Turkiet och just relationerna mellan dem och majoritetsbefolkningen. Han kartlägger dessa relationer mycket förtjänstfullt, enligt min uppfattning. Han har löst den första uppgiften.

Den andra uppgiften, enligt min mening, måste vara att bestämma sig för ett jämförande perspektiv. Det gör inte Svanberg. Kazaker är spridda över stora områden, i Sovjet, Kina, Mongoliet och Afghanistan. Man kan fundera över hur den etniska avvikelsen uppfattas bland kazaker i olika länder. Det skulle hjälpa oss att förstå hur normerna formuleras i ett ständigt växelspel med det omgivande samhället. Sannolikt skulle vi finna en rad skillnader mellan kazaker i de olika politiska systemen men också förenande drag. Här finns brister i hans undersökning.

Den tredje uppgiften är att beskriva det etniska verklighetsbygget. Här forskar Svanberg inte så gärna. Här återfinns vi en historie-mytologi som talar om en hemort, ett etniskt territorium, som drar upp gränser för värderingarna, trosuppfattningarna, institutionerna, livsstilen och den allmänna designen av levnadsmönstren och manar till kulturell styrka i mötet med majoritetsbefolkningen.

Den fjärde uppgiften gäller organisationerna. Svanberg har täckt in dem mycket bra, enligt min mening. När etniska samhällen är spridda över regioner och länder uppstår organisationerna. Vissa politiseras, medan andra har ett socialt och humanitärt program. Dessa processer påskyndas av en växande etnisk specialisering i arbetslivet.

Svanberg är en skicklig fältarbetare, vilket måste uppföras på pluskontot. Däremot finns det brister i metoden. I den äldre kulturforsk-

ningen uppfattades etniska grupper som ett system av relationer som innefattade språk, religion och släktskap. Trestegsmodellen med ackulturation, assimilation och integration sysselsatte forskarna och skapade en falsk bild av kulturmötena. Modellen förutsatte att "folksocieties" var en realitet, och att kulturella minoriteter efterhand försvann och gick upp i majoritetskulturen. Svanberg har inte kommit särskilt mycket längre med sina statistiska tankar om hur "socio-kulturella system" fungerar och "contra-ackulturation".

Samtidigt rör han sig suveränt i sin egen forskning utan något engagemang i de diskussioner som fördes i vårt ämne under åttiotalet. Redan vid disputationen tog jag upp den tankefiguren: Är det möjligt att beskriva en etnisk minoritet i Turkiet utan jämförelser? Här finns några brister och tomrummet känns större när det legitimeras som *etnografi i motsats till en teoretisk ambition*. Etnografi får inte lov att vara en friviljett som gör att man kan åka både karusell och gunga utan ett öre.

Gösta Arvastson

Människor & föremål: etnologer om materiell kultur. Festskrift till Phebe Fjellström den 30 juni 1990. Red. av Alf Arvidsson m. fl. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar. 38 A. Carlsons. Stockholm 1990. 310 s. + bil. 45 s., ill.

Boken har utgivits som en festskrift till Phebe Fjellström av Etnologiska institutionen vid Umeå universitet. Med sina sju bidrag ger den en provkarta på aktuell etnologisk föremålsforskning i Norden. Perspektivet är huvudsakligen kulturanalytiskt och i förordet betonas tingens symboliska innehåll, vilket skär igenom alla andra analysnivåer. Den tekniska nivån är aldrig enbart teknisk, den ekonomiska aldrig enbart ekonomisk. Trä eller plast är för många inte en fråga om material utan om livsstil och identitet.

Med detta huvudperspektiv som bakgrund demonstrierar de olika författarnas empiriska exempel och varierande angreppssätt hur den materiella världen bär på lagrad kunskap och symbolisk mening – om vi bara förstår att tolka den rätt. Några exempel:

I uppsatsen "En teknisk föremålsforskning" ger sig Gösta Arvastson i kast med så utpräglat tekniskt-funktionella föremål som propellerflygplan. Han visar hur det även i ett sådant sammanhang är etnologens uppgift att studera föremålets kulturella innehåll och hur kunskaper om föremålet skapar delaktighet i flygarnas delkultur.

Billy Ehn resonerar i "Bönemattor och empnadadas" om hur föremål "etnifieras" – d.v.s. hur de görs till symboliska representationer för härkomst och kulturell särprägel. Genom att människor tilldelar föremål mening kan ting synliggöra och renodla etniska skillnader. Det kommunikativa perspektivet är här centralt, hur människor använder ting för att presentera sig själva. I analysen av t. ex. ett invandrarhem måste man därför fråga efter tre kategorier ting: de kvarlämnade, de medförda och de nyanskaffade.

I "Mi Casita de Campo – etnicitet, storstadsliv och bricolagets estetik" beskriver Barbro Klein små hembyggda hus, verandor, miljöer och andra arrangemang som puertoricaner bygger på ödetomter i centrala New York. De består dels av hantverkstillverkade miniatyrhus, dels av hopplock av gamla bildäck, bilfåtöljer och liknande. Hennes slutsats blir att detta skapande är ett sätt att kontrollera tillvaron i en tid av global migration, urbanisering, teknologisering och föremålsöverflöd. Genom att systematiskt leta efter det informella och det hantverksmässiga kan etnologen bidra med alternativa perspektiv på livet i komplexa multietniska storstäder.

I anslutning till Pierre Bourdieus teorier om konsumtion och smak som instrument i kampen om social och kulturell dominans visar Eva Londos i "Tre generationers hemkonst" hur väggpnydnader används som symboliska distinktionsredskap. Dessa föremål kan manifesteras såväl individualitet och personlighet som kollektiv och klass. Att detta kan gälla även bruksföremål visar Bjarne Rogan i uppsatsen "Tollekniven". Kniven var inte bara ett redskap utan också ett sätt att kommunicera, den kunde berätta om regional hemvist och social status, ålder och arbetslivserfarenhet. En period fungerade den som en nationell symbol. Idag har knivsamling och knivtillverkning blivit fritidsaktiviteter som till en del kan förstås som konsumtion eller investering i symboliska värden.

Orvar Löfgren tar i "Tingen och tidsandan" upp den materiella världens kulturella förslit-

ning. Hur blir våra fullt funktionsdugliga saker plötsligt omoderna och totalt oanvändbara? Hur går denna omskolning till? Hur tröttnar man på sitt gamla kök? Ett annat tema i hans artikel centreras kring uttrycket "tingen som livshistoriens rockhängare". Föremålen i våra liv blir ett sätt att skapa struktur och kontinuitet. De blir depåer för personliga hågkomster och muntlig tradition, oavsett om det rör sig om massproduktion eller hemslöjdsföremål, något som också Åsa Ljungström berör i sitt metodologiskt inriktade bidrag "Berättelser inför föremål".

Men tingen stöttar inte bara människornas biografi, de har också en egen social och kulturell biografi. Löfgren anknyter här till Igor Kopytoff som i "The cultural biography of things" (i A Appadurai, ed: *The social life of things*, 1986) har visat hur ett sådant biografiskt perspektiv kan användas analytiskt för att frilägga nya sidor hos ett kulturfenomen. På liknande sätt demonstrerar Bo Lönnqvist i exemplet "När folkdräkten blev altartavla" ett kulturellt spel där tingen i varje skede av sin existens inte har en enda absolut betydelse, utan oftast är flerdimensionella.

Ragnar Pedersen menar i sin uppsats "Gjenstanden som kildemateriale" att avgörande för föremålets källvärde när det gäller studier av nutidssamhället är om de ger upplysningar som andra källtyper inte ger. En hermeneutisk forskningsinriktning gör inte föremålen inaktuella som källor för studiet av immateriella värden, eftersom det materiella bär på koder som kan ge upplysningar om kulturella symbolsystem. Pedersen menar tvärtom att föremålen är centrala för detta studium.

I detta sammanhang hade det kanske passat med en starkare betoning på vad folk rent fysiskt gör med sina saker, t. ex. en uppsats om nya arbetsredskap. Eller varför inte ett sådant föremål som TVns fjärrkontroll? Amerikanska studier har visat hur familjens beteende i TVsoffan förändrats sedan fjärrkontrollen gjorde sitt intåg. Den som har manicken i sin hand har makten över programvalet – därför försöker man rycka den ifrån varann och därför tar segraren den med sig när han eller hon går för att hämta något att äta, går på toaletten, svarar i telefon etc.

Pedersen menar också att en teoriutveckling på den materiella kulturens område skulle kunna ge denna forskning en självständig status bland

kultur- och samhällsvetenskaperna. I detta perspektiv är det en brist att utgivarna i sitt förord inte bättre placerar in boken i ett forskningssammanhang. Respektive författare anknyter oftast till pågående internationella studier och i litteraturförteckningarna ges referenser till aktuella verk. Men det är t. ex. bara i förbigående som de senaste decenniernas amerikanska intresse för materiell kultur nämns, den "artefaktrevolution" som Henry Glassie startade 1968. Och den svenska föremålsforskningen? I vilken tradition ska den här bokens uppsatser ses? Det hade varit intressant med ett nutida perspektiv på tidigare arbeten inom området.

Trots att den materiellt inriktade forskningen i Sverige stått och stampat under en tid visar den här boken att den ingalunda behöver vara något överspelat intresseområde för nutida etnologi. Flera av dagens mest aktuella etnologiska teman passerar revy, fast här sedda genom det materiellas glasögon: etnicitet, nostalgi, kommunikativa processer etc. Även om vi inte ställer samma frågor till de massproducerade föremålen som till de hantverkstillverkade finns en koppling till äldre etnologisk ämnestradition och föremålsforskning. En koppling som manifesteras i tanken att föremål innehåller upplysningar om samhället och människorna som sträcker sig längre än objekten i sig.

Eva Silvéen-Garnert

Ingalill Pegelow: Sankt Martin i svensk medeltida kult och konst. Diss. English summary. Stockholms universitet. Stockholm 1988. 267 s., ill.

De flesta doktorsavhandlingar av biografisk eller tematisk karaktär inom humanistiska ämnesområden kan avliva eller tona ner seglivade myter eller missförstånd, vilka vederbörande forskare stött på. Som läsare frapperas man ofta av, hur logisk den avslöjande argumentationen är. Även om man då och då kan uppleva en viss saknad, att ytterligare intressant stoff förpassats till historiens kuriosakabinett.

Från lundensisk horisont kan det kännas naturligt att exemplifiera det nyss sagda med att apostrofera det skånska Mårtens gås-firandet och dess anknytning till "Galliens apostel" Mar-

tin av Tours (död 400). I sin doktorsavhandling *Sankt Martin i svensk medeltida kult och konst* har nämligen konstvetaren Ingalill Pegelow på ett övertygande sätt dokumenterat, att det inte finns något sådant samband i tidiga källor.

Ursprunget till denna sammankoppling får sökas i legender, om vars ursprung man ingenting vet och som av allt att döma är av senare datum. Och författaren slår fast: "Det är svårt att tro att dessa legender har något historiskt värde. Den troligaste förklaringen till sambandet mellan Martin och gässen är nog, trots allt, att Martin-festen inföll vid en tid när gässen var som fetast och skulle slaktas. Då var även säden och vinet moget" (s. 55).

Uppenbarligen är det seglivade Mårtens gåsfrandet en vidimering — eller ett medvetet kristnande om man så vill — av en gammal hednisk skördefest. Precis som vi kan iakttaga liknande mönster på andra håll!

Ingalill Pegelow är värd en eloge för sin ambitiöst upplagda och faktsäckade avhandling om den helige Martin av Tours. I de två avdelningarna kult och konst struktureras och behandlas ett rikt och delvis motspänstigt material på ett lika instruktivt som intressant sätt. Illustrationerna är många och för det mesta av hög klass. De underlättar för läsaren att följa författarens framställning i den löpande texten.

Avhandlingen avslutas med en omsorgsfullt utarbetad katalog över av författaren funna belegg för Sankt Martin av Tours i kult och konst under medeltiden både i Sverige — inklusive de då danska provinserna — och i Finland. Det trägna arbetet med Sveriges Kyrkor och Iconographisk Post har gett Ingalill Pegelow den överblick och materialkännedom, som varit till fromma även för denna specialundersökning.

Sankt Martin av Tours har varit vad man kan kalla ett populärt helgon medeltiden igenom både vad gäller kult och konst. Hans popularitet nådde sin kulmen under andra hälften av 1400-talet. Det är högst sannolikt, att vissa av den tidens kyrkliga ledare har befordrat denna helgonkult liksom utbyggnaden av kyrkans sjukvård genom inrättande av helgeandshus. Av betydelse i detta sammanhang har också varit Sankt Martinskultens anknytning till tiggardordnarnas andliga ideal.

Som en intressant notis i sammanhanget kan nämnas, att reformatorn Martin Luther har fått sitt förnamn efter Martin av Tours. Han döptes

nämligen på dennes dödsdag den 11 november.

Föreliggande avhandling är huvudsakligen deskriptiv — vilket ju själva ämnesvalet ger vid handen. Ändå kan man som läsare önska, att den fängslande framställningen på några punkter kompletterats med analyser av tvärvetenskaplig art. Inte minst därför att materialet har en kyrklig och teologisk substans.

Ett enda exempel. Det är uppenbart, att den helige Martin av Tours under svensk medeltid "stått som en symbol för barmhärtigheten och fr. a. varit de fattigas och sjukas beskyddare. Troligen är det därför som de flesta bilder vi äger av helgonet visar episoden med manteldelningen, även om han utträttade många 'större' verk under sin levnad." Så uttrycker sig Ingalill Pegelow i avhandlingens sammanfattande slutord (s. 199).

Men varför? I det myller av helgon — eller "sky av vittnen" för att citera Hebreerbrevet (kap. 12:1) — som är så typiskt för senmedeltida kult och konst passar enligt min mening den helige Martin av Tours som hand i handske. I anslutning till ett av aposteln Paulus' evangeliska råd i 1 Tim. 6:18 "att skaffa sig en rikedom av goda gärningar" nämns särskilt givmildheten eller frikostigheten som en kristen dygd.

Ett sådant förhållningssätt kunde Sankt Martin levandegöra på ett för medeltiden typiskt och åskådligt sätt. Med ett starkt mått av dramatik, konkretion och vädjan om känslöengagemang. Eller annorlunda uttryckt — *Imitatio Christi* -idealet förverkligat på ett vardagsnära plan, något som vi också möter inom samtida birgittinskt influerat fromhetsliv.

Undra på att den helige Martin av Tours blev ett populärt helgon, som den svenska medeltidskyrkan kunde använda sig av i olika pedagogiska sammanhang som ett uppfordrande exempel. Men också för att konkretisera en lika viktig dimension. Nämligen att i kult och konst dokumentera och levandegöra ett sådant helgons liv och verksamhet som en trons gåva till Gud. Enligt den dubbla, klassiskt kristna inriktningen: Gud till ära och medmänniskor till gagn.

Benkt Olén

KORTA BOKNOTISER

Jan Thomaeus: Byarnas bilder. Folkets förbisedda konst. Carlsson Bokförlag. Stockholm 1991. 232 s., ill.

En bok med denna titel av en teckningslärare och konstpedagog väcker intresse. Läsaren väntar sig att få en inknäppande estetisk och värderande granskning av den folkkonst, vilken etnologerna brukar närma sig kanske alltför sakligt registrerande. Möjligen väcker underrubriken samtidigt farhågor, vilka tyvärr rikligt besannas. Det är möjligt att folkkonsten är förbisedd bland konsthistoriker, men jag tvivlar faktiskt på det. Thomaeus är predikant, inte analytiker, han går inte i närkamp med motiven. Det har blivit en bok som författats med mycket mer hjärta än hjärna. Folkkonsten används här till att slå i huvudet på Boucher, Roslin och borgerligheten i största allmänhet. I en mycket personlig och inte så litet fördomsfull framställning får man följa författarens strövtåg inte bara till sydsvenska bonadsmålningar utan också till Lim-Johans drömbilder och till Anna Casparssons broderier, till runstenar och skånska åkdynor, till Sune Jonssons fotografier och — också helt förutbestämt — till Siri Derkerts överskattade tunnelbanegraffiti. Färgbilderna är väl valda och återgivna. Men helhetsintrycket blir alltför splittrat och författarens patos och idiosynkrasier blir till sist trötta.

Mats Hellspong

En okänd själ: På jakt efter det nordiska. Red. av *Svenolof Karlsson*. Nordiska rådet 1991. (Nord 1991:25.) 233 s., ill.

Nationella identiteter i Norden — ett fullbordat projekt? Red. av *Anders Linde-Laurson* och *Jan Olof Nilsson*. Nordiska rådet 1991. (Nord 1991:26.) 379 s., ill.

Nordiska rådet har givit ut två artikelsamlingar med "nordisk identitet" som huvudtema. Ämnet aktualise-

ras inte minst av EG-debatten, och böckerna borde intressera alla som grubblar över Nordens möjligheter.

Det finns en viss skillnad i inriktning mellan de båda volymerna. "En okänd själ" består av femton inlägg skrivna av forskare, kulturpersonligheter och politiker som alla reflekterar över Norden som en enhet. "Nationella identiteter i Norden" presenterar däremot, som namnet antyder, fallstudier av olika nordiska nationer, huvudsakligen med tonvikt på identitet och nationsbygge. Dessa artiklar är omarbetade föredrag från ett seminarium i Nordiska sommaruniversitetets regi. En del presenterar färdiga forskningsresultat, andra ännu pågående forskningsprojekt. På så sätt får antologin en dubbel funktion. Den orienterar på ett lättillgängligt sätt om aktuell forskning, samtidigt som den visar specialintresserade vidare till de utförligare arbeten som i många fall ligger bakom artiklarna.

I "En okänd själ" är det främst två av artiklarna jag har fäst mig vid, två så olika bidrag som Alf Henrikssons beskrivning av nordisk medeltid och Kalmarunionen och Gunnar Adler-Karlssons provokativa resonemang om formell suveränitet, ekonomisk integrering och Nordens framtidsutsikter i förhållande till resten av världen. Men andra artiklar är också mycket läsvärda. Det gäller inte minst de avslutande inläggen där fem nordiska politiker ger sin syn på vad Norden är och har chans att bli.

"Nationella identiteter i Norden" är en aning mer disparat som antologi, och kan läsas mer selektivt. Men där finns många artiklar som ingen bör gå förbi, och Uffe Østergårds är avgjort en av dem. Den tar utgångspunkt i dansk historieskrivning men har ett långt mer generellt budskap, som handlar om faran av att låta samtida statsgränser och nationalistiska idéer forma bilden av det förflutna. Oscar Hemers avslutande inlägg faller på sätt och vis ur ramen för antologin. Det pläderar för en nordisk kulturell offentlighet, i betydelsen forum för debatt och idéutbyte, och ter sig därigenom närmast som ett politiskt inlägg på linje med de avslutande artiklarna i "En okänd själ". Men som sådant är det tankeväckande, och det skulle vara trösterik läsning för dem som tror på nordisk eller skandinavisk gemenskap, med eller utan EG.

Barbro Blehr

Äldre årgångar av Rig säljes billigt!

F.n. pågår en flyttning och omorganisation av Rigs lager på Nordiska museet. I samband med detta säljer Föreningen för svensk kulturhistoria ut såväl enstaka nummer som hela årgångar. Ett mindre antal nummer finns kvar från tidskriftens första år 1918–1923. Från slutet av 1920-talet och från 1930-talet finns inga nummer bevarade. Från 1940-talet och framför allt från mitten av 1950-talet och framåt finns gott om restexemplar.

Försäljningen sker till realisationspriser. Ett enstaka nummer kostar 5 kronor, en hel årgång 20 kronor. Portokostnader tillkommer. Försäljningen pågår så länge lagret räcker. Möjligheten finns alltså att mycket billigt skaffa sig en obruten serie årgångar av Rig i varje fall från mitten av 1950-talet.

Den som önskar beställa Rig, enstaka nummer eller hela årgångar, ombedes vänligen göra en skriftlig beställning till Föreningen för svensk kulturhistoria, Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Det går också bra att ringa till tidskriften Rigs expedition, Nordiska museet, tel. 666 46 00.

Leka för livet

Fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1992.

Att leka är att kunna förvandla verkligheten till något annat, att sätta en guldkant på livet, som ger det en mening utöver det vanliga.

Så skriver en av författarna i Fataburen, som i år handlar om lekens betydelse och om generationers syn på lekar och leksaker. Astrid Lindgren skriver om sin barndoms lekar. Här berättas också om Gustav III:s leksaker, om vinterlekar, om hemmagjorda leksaker, om pappersdockor och datorspel. Om barnramsor, Bellmanhistorier och "alla barnen"-rim.

Leka för livet ges ut i anslutning till utställningen *Barnets århundrade* och ett par artiklar pekar på de kulturhistoriska museernas möjligheter att göra historien levande genom upplevelser, fantasi och upptäckarglädje.

Mycket rikt illustrerad, delvis i färg.

Pris 250:—

Köp den i bokhandeln, på Nordiska museet
eller beställ direkt från

NORDISKA MUSEETS FÖRLAG

Box 27820

115 93 STOCKHOLM

Tel. 08/666 46 00, fax 665 45 80